

TARTALOM

Kedves Olvasóink!.....	2
Kerecsi Ágnes: A Tromagan mentén élő Szopocsin nagycsalád.....	3
Zaicz Gábor: „Munkás, vidám öregséget!” – Keresztes László, a finnugrisztika doyenje 80 esztendő.....	26
Falk Nóra: Alkotni csodára vágyva. Kortárs számi művészeti fejlemények.....	28
Csúcs Sándor: Rendhagyó emlékkönyv.....	29
Krónika.....	40
Salánki Zsuzsa: Jó gyakorlatok a finnugor nyelvek oktatásában.....	45
Pályázati felhívás.....	47

A címlapon: Hanti sátor (csum) belső alaprajza.

Clive Tolley szerk. *The Man who Sees. The World of Ivan Stepanovich Sopochin.*

MOLNAR & KELEMEN Oriental Publishers. 120

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404-19664314-36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

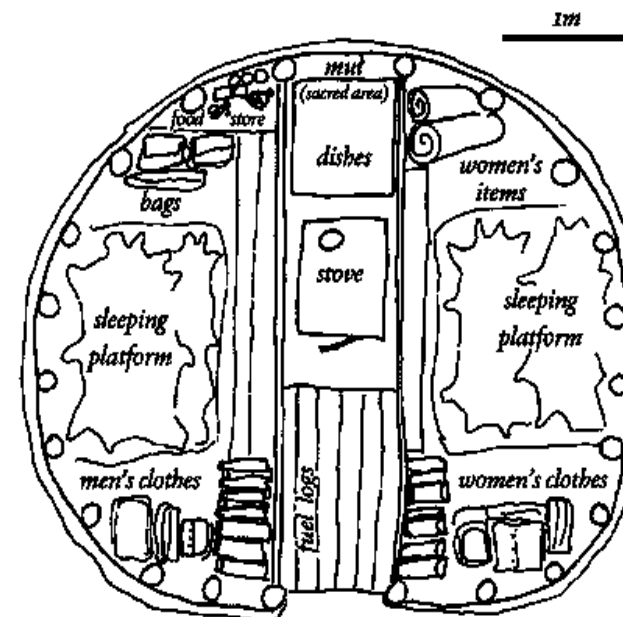

A Reguly Társaság Értesítője

XXVI. évfolyam, 4. szám

2021. december

Kedves Olvasóink!

A járványhelyzet átmeneti enyhülése lehetővé tette, hogy október folyamán megrendezésre kerüljön néhány tavalyról elhalasztott vagy más rendezvény. Így az idén meg tudtuk ünnepelni a Rokon Népek Napját egy sikeres zirci kirándulással. Sor került a tavalyra tervezett Sajnovics-konferenciára is az MTA Uráli Nyelvészeti Munkabizottságának szervezésében.

Ugyanaznap meg tudtuk tartani 2020-ban esedékes tisztújító közgyűlésünket is. Mindezekről és más őszi rendezvényekről Krónika rovatunkban olvashatnak részletes beszámolót.

Idei első számunkban adtam hírt a Szopocsin-kötet megjelenéséről. (*The Man who sees. The World of Ivan Stepanovich Sopochin*. Szerk. Clive Tolley. Molnar & Kelemen Oriental Publishers. Budapest, 2021.) Az internetről letölthető kötetben egy finn, két magyar és három oroszországi szerző írásai olvashatók I. Sz. Szopocsin (1910-1993) hanti sámánról, családjáról, életvitelükről a szurguti hanti kultúráról és hagyományokról. A szerzők egyike, Kerezi Ágnes rendelkezésünkre bocsátotta *Ethnic Characteristics of the Trom-yogan Khanty* c. tanulmányának magyar nyelvű kéziratát. Ebből közlünk mostani számunkban egy részletet. Ez saját terepkutatáson alapuló szemléletes képet ad a Szopocsin-család és rajta keresztül a szurguti hantik anyagi kultúrájáról.

November 11-én töltötte be nyolcvanadik életévét kiváló barátunk Keresztes László a Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének professzor emeritusa. Lapunkban Zaicz Gábor köszönti a jubilánst, jókívánásaihoz mi is csatlakozunk. Talán nem veszi rossz néven Keresztes tanár úr, ha most felelevenítem egy vele kapcsolatos feledhetetlen élményemet. A hetvenes évek első felében közel egyidőben voltunk magyar lektorok Finnországban, ő Helsinkiben, én Turkuban. Mindennek logikus folyománya volt, hogy családjainkat is összeismertettük egymással. Jól emlékszem a Keresztes-család turkui látogatására. Este, amikor gyermekeink már elaludtak, mi folytattuk a korábban megkezdett játékot a Lego-vasúttal. Ott térdeltünk és lelkesen irányítottuk a kisvonatokat. Remélem az ünnepelt is jó érzéssel emlékezik vissza arra a régi turkui estére.

Előző számunkban írtam Csepregi Márta köszöntéséről és a tiszteletére kiadott *Hanti hadak, manysi mesék* című emlékkönyvről. Most pedig a szokásosnál terjedelmesebb ismertetést közlünk róla. Kérem lapunk és a kötet olvasóit, ne gondolják, hogy írásom terjedelme miatt kizárólag az időskori bőbeszédűség okolható. Ez a kötet olyan érdekes és fontos, hogy megérdemelt egy részletes és alapos recenziót.

Falk Nóra ezúttal egy számi kultúrával foglalkozó tanulmánykötetre hívja fel a figyelmet. A kötet írásait azért is ajánlom olvasóink figyelmébe, mert a számi (lapp) az a kis finnugor nép, amelyik kétségtelenül a legeredményesebben küzd a

fennmaradásért. Tapasztalataikat az oroszországi kis finnugor népek is hasznosíthatnák, különösen akkor, ha az orosz állam ugyanolyan életfeltételeket biztosítana számukra, mint a skandináv államok a számik számára.

Idei utolsó mondatomban ismét felhívom olvasóink (különösen a fiatalok) figyelmét arra, hogy bátran kopogtassanak szerkesztőségünk virtuális ajtaján írásaikkal és fordításaikkal.

Csúcs Sándor

A Tromagan mentén élő Szopocsin nagycsalád

Jelen tanulmányban a szurguti osztjások egy kis csoportjának, a Tromagan mentén élő két családnak, a Woki-rap-jagun (Róka-hegy-folyó) mentén élő Szopocsin nagycsaládnak és a Jinku-jagun (Vizes-folyó) mentén élő velük rokon másik nagycsaládnak kulturális sajátosságait, etnicitását vizsgálom a 20. század 90-es éveitől napjainkig. A tromagani hantik, akik között megfigyeléseimet végeztem, földrajzi, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt a hantik ún. agani-vasjugani néprajzi csoportjához tartoznak. Ezen a területen az oroszok megjelenéséig rajtuk kívül elsősorban ketek és szamojéd népek éltek, a hantik csak kis számban fordultak elő. Betelepülésük évszázadokig tartott és a 17. század végén fejeződött be.

A szurguti hantik a keleti nyelvjáráscsoport közepén helyezkednek el. A terület észak-dél irányban 500 km hosszú, kelet-nyugati irányban 300 km széles. Majdnem középen szeli ketté az Ob. Ennek egyik jobboldali mellékfolyója a Tromagan, melynek mentén éltek és részben élnek ma is a Szopocsin nagycsalád tagjai. A terület egészen a 20. sz. második feléig a nehezen megközelíthető helyek közé tartozott. Északon a mocsár, délen a végeláthatatlan erdőség nehezítette a közlekedést. Valószínűleg ez a körülmény is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a terület lakóinak életében, kultúrájában olyan sok ősi, más etnikai csoportoknál már nem rögzíthető elem maradt fenn napjainkig.

A hanti őslakosok közül körülbelül 2800¹ fő él a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet Szurguti járásának területén, a teljes lakosság 2,5 százaléka. A hantik és manysik együttes száma a járásban 3200 fő.

¹ 2010-es népszámlálási adatok alapján.

Kutatásaimat részben Winter Erzsébet fényképésszel, részben Csepregi Márta nyelvészrel és Lázár Katalin népzene-kutatóval végeztem az 1990, 1991, 1992 és 1993-as és a 2006, 2012-es években.

Adatközlőim egyrészt a Tromagan és mellékfolyói (Agan, Jinku-jagun, Wokirap-jagun) partjáról valók, másrészt a Nagy-Jugán forrásvidékéről. Ez utóbbi terület életmódjával, szokásaival, vallási, etnikai jellegzetességeivel ezúttal nem kívánok foglalkozni, mert az elenyésző nyelvjárásbeli különbségek ellenére életformájuk, viseletük jelentősen eltér a Tromagan mentén élő családokétól.

A szurguti hantik vizsgált családja azon kevesek közé tartozik, akik az 1990-es évek elején még megőrizték hagyományos életmódjukat, etnikai jellegzetességeiket annak ellenére, hogy az utóbbi években jelentősen hatott életükre az olajkitermelés intenzívebbé válása és a nagy olajcégek aktív jelenléte a területen.

A szurguti hantik körében a külföldi etnológusok közül a finneken kívül (Pentikäinen 1998) folyamatos kutatásokat végez és rendszeresen publikál az észti Anzori Barkalaja (2002), az angol Peter Jordan (2003), a német Stefan Dudeck (2013). Az amerikai Andrew Wiget és a moszkvai Olga Balalaeva közös könyvben fogalmazták meg a Jugan folyó mentén szerzett tapasztalataikat (2011).

Az 1980-as – 90-es években a Szopocsinok szálláshelyei közeli rokoni kapcsolatban lévő háztartásokból, kiscsaládokból álltak, akik együtt egy nagycsaládot alkottak. Így pl. a Wokirap-jagun mellett lévő szálláshelyen négy család élt együtt. Az első családban élt a családalapító, idős Ivan Sztjepanovics Szopocsin², hatalmas tudású, szokásaikat, hiedelmeiket féltve őrző, varázserejű sámán. Az életkora nem volt pontosan meghatározható, mert abban az időben, amikor ő született, nem anyakönyvezték az erdőben élő hantik. Ők maguk valamilyen fontos eseményhez kötötték a születési dátumot. Ivan Szopocsin saját elmondása alapján abban az évben született, „amikor sok rénborjút ettek meg a medvék”.

Feleségének lánykori neve Agrafena Andrejevna Ajpina, férje után Szopocsinának hívták. Ő 1922-ben született az Agan folyó közelében. Csendes, félénk asszony volt. Ő még gondosan tartotta magát a nők számára kötelező viselkedési normákhoz. Idegenek előtt arcát eltakarta, különösen, ha vejei vagy férjének idősebb férfirokonai léptek be a házba. Általában kendőjét mélyen a szemébe húzva lehetett őt látni. Küzdelmes élete során kilenc gyereket szült, közülük 1991-ig hat maradt életben, és három élt velük az 1990-es évek elején az erdőben.

Joszif Ivanovics Szopocsin, a legkisebb fiú 1958-ban született, és egy háztartásban élt szüleivel. Általános hanti szokás, hogy a legfiatalabb fiúgyermek ápolja az idős szülőket. Viszont ő az apa szellemi örököse és a nemzetség követ-

² A neveket első említéskor a hivatalos módon, keresztnévvel, apai névvel és vezetéknévvel adom meg, a későbbiekben az apai neveket elhagyom.

kező feje³. Szopocsinéknál is az idős családfő Joszifnak adta át szellemi hagyatékát, a szertartási szövegeket és cselekedeteket. Joszif nemcsak együtt élt szüleivel és gondoskodott róluk, hanem apja nyomán maga is a hanti szokások és hitvilág nagy tisztelője lett. Három gyermek apja, a legidősebb fia a 2010-es években elhunyt.

Joszif felesége Rimma Nyikityicsna Szopocsina, lánykori nevén Russzkinszina, 1964-ben született Russzkinszkije falu közelében az Enel-imi-jagun (Nagy-asszony-folyó) mellett. Két gyermekük van, Oleszja, aki 1988-ban és Sztjepan, aki 1990-ben született.

A nagycsalád második kiscsaládjában élt a legidősebb Szopocsin-lány, Fekla Ivanovna Szopocsina, férje után Pokacseva. 1945-ben született, s a szüleiével szomszédos faházban lakott férjével Kirill Ignatyevics Pokacsevvél. Gyermekük nem született, de Fekla a szálláshely gyerekeinek örökös pótmamája volt, akikkel kölcsönösen szerették egymást.

A hantik általában patrilocális családokban élnek, azaz házasságkötés után a nők költöznek férjük otthonába. Az erdei életmódot folytató családoknál ezt a szokást nem veszik nagyon szigorúan, és örömmel fogadják a vadászni, halászni akaró, de saját szálláshellyel nem rendelkező férfiakat a családba. A szálláshelyre hozta férjét Irina Ivanovna Szopocsina, asszonynevén Kecsimova is, aki az idős családfő legfiatalabb gyermeke. 1961-ben született, s a harmadik házban, kiscsaládban élt. Férjétől, Dmitrij Antonovics Kecsimovtól ottjártamkor még csak három gyermeke született, közülük 1990 és 1993 között kettő még otthon volt. A legnagyobb fiú, Vjacseszlav (Szlava, Szlavik) Dmitrijevic Kecsimov csak nyaranta tartózkodott a szálláshelyen, évközben bentlakásos iskolában tanult. Az idősebb öccse, Dmitrij 1987-ben, a kisebbik, Mihail 1988-ban született. 1994-ben a házaspárnak ikrei születtek, Tatjana és Iván. Ezt követően jelentős változás következett be a család életében. 1998-ban tragikus balesetben meghalt a családfő Dmitrij Kecsimov, özvegye pedig a nemzeti területen egy másik szálláshelyre költözött, a Kumali-jagun folyócska mellé.

1991-ben az utolsó, negyedik házban a legidősebb, fiatalon meghalt Maxim Ivanovics Szopocsin özvegye, Tatjana Ajvoszeda élt új férjével, Igor Ajvoszeddel és az 1990-ben született kislánnyal. A feleség három gyereke közül Marina, aki az első férjétől született 1991-ben, édesanyjánál vendégeskedett férjével és kislányával. 1992-ben a család Kogalymba költözött.

1994-ben Irina és Dmitrij Kecsimov egy távolabbi szálláshelyre költözött, 1995-ben pedig Fekla és Kirill Pokacsev visszaköltözött a Kumali-jagun mellé, a Szopocsin nemzetség eredeti szálláshelyére. Így a Wokirap-jagun mellett csak Joszif és családja maradt.

³ Ennek a szokásnak a háttérében az a megfontolás áll, hogy így hosszabb ideig lehet valaki nemzetségfő.

A Szopocsin nemzetség tagjai a Jinku-jagun folyócska mentén élő három kis-család is, akik 1993-ban mintegy 60 km-re laktak Ivan Szopocsin nagycsaládjától. Az egyik kiscsalád Leonyid Mihajlovics Szopocsin, feleségével és két gyermekével, a másik féltestvére, Gennagyij Szemenovics Russzkin és családja, a harmadik pedig első unokatestvérük, Vlagyimir Ivanovics Szopocsin és családja.

Család és társadalom a Tromagan mellett

A 19–20. század fordulóján a hanti társadalom alapegysége a család és a jurtafaluk voltak. A családok átlaglétszáma területenként más és más volt. Legnagyobbak a keleti-hanti családok voltak, nyolc fővel, a legkisebbek a déliek, öt fővel. Településeik általában kisméretűek, összesen egy-három háztartásból, 20-30 emberből álltak, akik között szoros rokoni kapcsolat volt. A hagyományos életmódot folytató családoknál a 20. század végén sem változott sokat a kép.

Ahogy a fenti rövid ismertetésből is kiderül, a nagycsaládi szerkezet a Szopocsin nemzetségnél azt jelentette, hogy néhány különböző korú házaspár, az ő felnőtt gyermekeik és azok gyermekei, tehát három generáció élt együtt a szálláshelyen. A nagycsalád patriarchális volt. A rokonságot apai ágon tartották számon, a legidősebb férfié volt a vezető szerep. Esetünkben a családfő Ivan Szopocsin volt. Ő irányította a család gazdasági, pénzügyi, szakrális ügyeit. A Szopocsinok nagycsaládjá ugyanakkor eltért a hagyományostól, mert a családalapító Ivan Szopocsin két férjezett lánygyermeke és özvegyen maradt, majd újra férjhez ment menyé is a szálláshelyen maradt, nem költöztek el a patrilocális hagyományoknak megfelelően férjük szálláshelyére.

Mint minden nagycsalád, a Szopocsinok is saját nemzeti területtel rendelkeztek, melynek határait pontosan tudták, és a szomszédok is tiszteltben tartották. Egyrészt földjére nem jártak vadászni, halászni, az átkóborolt rénszarvasokat visszatartották.

A Szopocsin nagycsaládnak az 1990-es években öt szálláshelye volt. Egy tavaszi, egy nyári, két őszi és egy téli. A tavaszi szálláshely egy széljárta, erdőtől távoli terület, az újszülött borjak fogadására alkalmas hely, ahova a család általában március végén, április elején költözött. Ezen a tavaszi szálláshelyen maradtak június elejéig. Ezután átköltöztek a nyári szálláshelyre, ami a Voki rap jagun folyóhoz közel található. A terület kiválasztásának fő szempontjai voltak, hogy itt a víz mellett jár a szél, nem csípi az állatokat annyira a szúnyogok, s a napi halszükségletet is a közelben tudják kihalászni a férfiak. Július végén elhagyták a nyári szálláshelyet, az őszi költöztek, ahol az állatok ismét friss élelemhez jutottak. A két őszi szálláshely a boggyótermő területek közelében lett kialakítva, mert ha érik a mocsári szeder, majd a fekete, a vörös és a tőzegáfonya, akkor elkezdődik a nők legfontosabb feladata, a gyűjtögetés. Az asszonyok és lányok júliusban és augusztusban bejárják a közeli erdőt, és

nyírkéreg puttyokba gyűjtik az erdei gyümölcsöket. Annyit próbálnak gyűjteni, amennyi egész télre elegendő a családnak. A téli szálláshelyre októberben költöznek át, mely az erdőben áll, olyan helyen, ahonnan a vadászok gyorsan eljuthatnak a vadállatok tartózkodási helyéhez, s a vastag, erős hó beálltával megkezdhetik a vadászatot. A nagycsalád birtokában lévő vadászterületet az 1990-es években, a hagyományoknak megfelelően további kisebb részekre osztották, annak megfelelően, hány férfi tagja volt a nagycsaládnak. A közös földterületen belül mindenki csak a neki kijelölt helyen állíthatta fel a csapdát, és csak ott vadászhatott. Ezzel a szokással elsősorban azt lehetett elérni, hogy minden férfi családtag egyenlő esélyt kapjon a vadászat során.

A 20. század végén, 21. sz. elején gyökeresen átalakult a Szopocsinokat és általában a szurguti hantikat körülvevő világ. Az egyre erőteljesebben megjelenő kőolaj- és földgáztermelés, valamint az iparosítás miatt rohamosan lecsökkent az érintetlen, vadászatra és halászárra még alkalmas területek aránya. A Hanti-Manysi Autonóm Körzetben, ahol a szurguti hantik és a Szopocsin nagycsalád is él, több millió hektár rénszarvaslegelő semmisült meg az utóbbi évtizedekben, és a 30 évvel korábbihoz képest kevesebb, mint harmadára csökkent a rénszarvasok száma. A vizek szennyezettsége miatt több halfaj a pusztulás szélére került. A 21. század elején 20%-kal kevesebb a halásztsákmány, mint az 1960-as években volt. A vadállatok természetes vándorlási útvonalai súlyos sérüléseket szenvedtek, a vadállomány nagy része elpusztult. Egyes adatok szerint a vadászat napjainkra elvesztette piaci jelentőségét.

A 21. század elejére a Szopocsin család felnőtté vált fiataljainak egy része részben kényszerűségből, részben egy jobb, kevésbé küzdelmes élet reményében felhagyott a hagyományos életformával, és elköltözött a szálláshelyről, ugyanakkor az ellenkező tendencia is megfigyelhető, hogy a városban felnőtt gyerekek egy idő múlva a tajgába költöztek.

A szurguti hantik három nagy nemzetségre (*sir*) tagolódtak társadalmi és vallási tekintetben egyaránt: a Jávorszarvas, a Medve és a Hód csoportjára. A Tromagan mentén élő Szopocsinok a Jávorszarvas csoporthoz tartoztak (I. S. Szopocsin 1991. augusztus), míg pl. a Nagy-Jugannál élő Kurlomkin család a Medvéhez (Pjotr Vasziljevics Kurlomkin 1993. június)⁴. Ivan Szopocsin elmondása alapján ezen kívül minden lokális csoport, család még kisebb egységekre tagolódtott. Az ő nagycsaládjuk a béka formájú segítőszellem védelme alá tartozik, melynek fából készült bálványfiguráját legidősebb fia, Jeremej Ivanovics Szopocsin őrzi. Békaalakú védőszelleme volt a Russzkinszkije faluban élő és a Szopocsin családnál gyakran megforduló Tamara Szidorovna Tevlina első férjének is, aki szintén a Szopocsin családnévre hallgatott (T.S. Tevlina – Russz-

⁴ Itt, és a többi esetben is, a zárójelben megadott információ az adatközlő nevére, valamint a közlés helyére és idejére vonatkozik.

kinszkije, 1991. március). Ennek oka az, hogy ezek a személyek az Agan folyóról származnak, melynek területi védőszelleme, Agan istenasszony béka képében inkarnálódik.

Az egy szálláshelyen élő kiscsaládok közösen döntöttek a mindnyájukat érintő kérdésekben, pl. az egyik szálláshelyről a másikra történő költözés idejéről, az erdőben a korhadt fák összegyűjtéséről, a vadász szezon kezdő és záró időpontjáról, a rászoruló családtag megsegítéséről. Ezeket a kérdéseket megtanácskozták, ahol mindenki elmondhatta a véleményét, de a végleges döntést a családfő hozta meg.

A közösség által meghatározott viselkedési normák megszegőit a szokásjog alapján büntették. A büntetés nagyságát a közösségi tanács döntötte el, melynek tagjai általában a szálláshely felnőtt férfitagjai voltak.

A nők és a férfiak munkamegosztása még az 1990-es években is szigorúan szabályozott volt. A nők végezték az összes házkörüli teendőt, kezdve a férfiak által vadászott és lenyűzött állatok bőrének kidolgozásától a hús vagy bármilyen más élelmiszer elkészítéséig, de ők fűrészelték apró darabokra, majd hasogatták fel és hordták be a házba a férfiak által összegyűjtött és az erdőben hagyott, tüzelőnek szánt fenyőtörzseket. A nők feladata volt a vízfordás is. A vizet a ház melletti forrásból vagy tóból nyerték, illetve télen havat olvasztottak. A feladatok egy része állandó, más részük évszakokhoz kötött. Így pl. a nyírkéreg-edények készítése, ami női munka, a tavaszi időszakra esett, azaz júniusra. Ha nem is olyan nagy mennyiségben, mint a 19. században, még ma is használnak ilyen edényeket, főleg bogyószedésre, élelmiszertárolásra, felszolgálásra. A kevés faedényt, kanalat viszont a férfiak faragják. Ők faragják az összes fából készült szerszámot, szánokat, síléceket, csónakokat is, főleg nyáron, amikor sem vadászni, sem halászni nem lehet, ami szintén férfimunka. A férfiak feladata a házépítés is, ami hosszú heteket igénybe vevő, fáradságos munka. A megfelelő fák kiválasztása, azok kivágása, hazacipelése, a törzsek lehántása, lesabálása, csapolása, összeillesztése és egymásra rakása tartozik a legfontosabb munkafolyamatok közé. Nyári munka a bőrfeldolgozás is. Ez a nők feladata, akik nyáron szinte állandóan a bőrök mellett ülnek, puhítják, rendezgetik őket, hogy azután hozzáfoghassanak a szebbnél szebb mintájú rénszarvasprém zacskók, bundák, csizmák elkészítéséhez. Ehhez semmilyen varrógépet nem használnak, mégis a kész darabok olyan tökéletesek, hogy valóságos népművészeti remekművek. A többi ruhadarabot is a nők készítik. A férfiak gyárilag készült viseletén, az ingeken, nadrágokon kívül mindent otthon készítenek, igaz, gyári anyagból. A nők ügyességét dicsérik a szép női ruhák, amelyek hagyományos tunika-fazonúak gyönyörű gyöngyhímzéssel alul és a mandzsetta-részen.

A lányok a vizsgált időszakban igen korán, már 15-16 éves korukban férjhez mentek, a fiúk is 17 éves koruk körül nőültek. Mára a házasságkötések ideje

kitolódott. Az idősebb korban való házasodás a hantiknál is inkább a tanult nőkre jellemző.

A szálláshely lakóinak közös tulajdonában voltak a közösen felépített gazdasági épületek, pl. a félig zárt akolok a rénszarvasoknak, ahova az állatok a szunyoginvázió előtt bemenekülhettek. Mivel több család lakott együtt, a Wokirap-jagun, és a Jinku-jagun lakói úgy építkeztek, hogy két család épített közösen egy nagyobb gazdasági épületet, ahol szánjaikat, varsáikat, nagyobb méretű eszközöket tárolták. Ugyanakkor minden kiscsalád személyes tulajdonában volt a sátra, ill. háza, a csónakjai, a szánjai és a rénszarvas állomány egy része.

A Szopocsinok lakó és gazdasági épületei az évszakok és a funkciók szerint változtak, de az 1980-as, 90-es években már nem voltak olyan változatosak, mint a 20. sz. elején, amikor még több mint 30 épülettípust lehetett megkülönböztetni ezen a vidéken. A Szopocsinok használtak állandó és időszakos jellegű épületeket, gerendaházakat, kéreggel fedett kúp alakú rudas sátrakat. A gazdasági épületek között voltak többek között vázas szerkezetű füstölők, hálószáritók, lapos tetejű, gerendából készült karámok, nyeregteretű, magas lábakon álló kamrák és földdel fedett kónuszos sátrak a kutyák részére. A tároló építmények általában lábakon álló tetők, amelyek alatt a használaton kívüli szánok, varsák sorakoztak, de itt voltak a feldolgozandó bőrök, vagy a szellőzni kitett ruhák is.

A régen széles körben elterjedt, vázakra épített nyenyec típusú kónuszos sátrat (hantikul *nuki qot* oroszul *csum*) egyre kevésbé használják. A sátor vázát a kúp alakban felállított hosszú, körülbelül 2,5-3 m-es rudak alkotják. A sátor gyári ponyvával volt borítva. A sátorrudak felállítása, a ponyva felhelyezése és a sátor belsejének szigetelése a sátorban élő férfiak, Ivan Szopocsin és fia, Joszif dolga volt. A körülbelül 5 m átmérőjű teret fenyőágakkal sűrűn beborították, csak középen hagytak ki egy egyméteres sávot. Erre a nők a sátor bejáratától jobbra és balra gyékényszőnyeget és műanyag fóliát terítettek, erre kerültek a fekhelyül szolgáló rénszarvasprémek nyáron is. A prémekeket napközben felhajtották és a sátor falához tették, ugyanúgy, mint a faházakban. Középen egyszerű vaskályha állt. A tűzhely mögötti terület szent hely, itt álltak a család ereklői, a sámán szent ládája, segítő szellemi. Ezen a területen nőknek tartózkodni, vagy a kályha mögött a másik oldalra átlépniük szigorúan tilos. A sátorban a családtagoknak és a használati tárgyaiknak szigorúan meghatározott helye volt. A bejáratához legközelebb a két háziasszony, Ivan feleségének és menyének a helye és holmija állt: bundája, ruhái, varrókészlete és a kidolgozásra váró bőrök. A bejáratától a második a férjek helye volt. Itt tartották a vadászfegyvereiket, személyes használati tárgyaikat és ruháikat. Ezután következtek a gyerekek és

legvégül a vendégek. Az alacsony étkezőasztalka és az élelmiszer helye a szakrális tárgyak közelében, a bejáráttal szemközti részen volt.

Expedíciós éveim alatt, az 1990-es években jól megfigyelhető volt a Sopočin családnál is az az általános tendencia, hogy a lakósátrak lassan kiszorultak a használatból. A félig letelepült életformának megfelelő, könnyen szétszedhető kónuszos sátrak először csak az őszi, téli szálláshelyeken tűntek el, majd a 20. század végére a nyári szálláshelyen is. A tavaszin csak néhány hetet töltenek, megvárva, míg megszületnek és megerősödnek a kis rénborjak, ezért ott sátorban laktak még 1998-ban is⁵.

A Szopocsin nagycsaládnál az évszakonként változó szálláshelyek mindig vízpart közelében helyezkedtek el. A házak és a sátrak egymástól kb. 20-30 méter távolságra álltak. Mellettük egy-egy teherhordó szán, a szükséges ruhákkal, mögöttük a családi szent szánok álltak. A házak vonalától távolabb a fészerek, a füstölők és egyéb gazdasági épületek kaptak helyet.

A faházak minden szálláshelyen vastag fenyőrönkökből készültek, s a rönkök közötti réseket tőzegmohával tömték ki. A boronaházak négyszögletes, alap nélküli, alacsony – 9-11 rönkfából épült – nyeregtetős, mennyezet nélküli épületek, melyek téli-nyári szállásul egyaránt szolgáltak. A házak egyosztatú épületek voltak, egy, legfeljebb kettő kis méretű ablakkal, melyeket még az 1980-as, 90-es évek elején is télen jéggel, nyáron hólyaggal borítottak. Ma már üveg kerül az apró ablaknyílásokba.

A tető szintén fából készült, melyre szigetelésül mohát, majd nyírkérget raktak, de az egyik kiscsaládnál ezt már felváltották a gyári szigetelőanyagok.

A Szopocsinok minden házában egyforma volt a belső elrendezés. A bejáráttól balra helyezkedett el széles polccal a konyhai edények tárolására kialakított rész, melynek padlózata széles, durván gyalult deszkából készült. Széles, gyalult fapalcokon álltak a főzőedények, s mellettük az élelmiszer. A bejáráttól jobbra állt az alacsony, kisméretű vaskályha, mellette a tűzifa. A bejáráttal szemben, attól mintegy két méterre dobogószerű rész kezdődött, amely egészen a ház szemközti faláig tartott. Ez tulajdonképpen a lakótér, itt éltek, ettek, aludtak az emberek. A háznak csak ez a része volt alulról homokkal és fenyőágakkal szigetelve. A házak bejáráttal szemközti falán is gyalult deszkapalc volt, itt tárolta minden kiscsalád a saját erekléit. A szűk, egyosztatú házban mindennek és mindenkinek szigorúan meghatározott helye volt. A bejáráttal szemközti részen aludtak a feleségek, tőlük balra a férjek, majd a gyerekek.

Edényeik nagy részét ma már vásárolják, de régen elsősorban nyírkéregből készültek. A legkülönbözőbb méretű szögletes, kerek, ovális, fedett, vagy

fedetlen edények mellett vizesvödrök, tárolóedények, merítőkanalak, bölcsök, puttonyok készültek nyírkéregből. Ezek nagy részét ma is használják.

Az egymás mellett sorakozó házakat és a több száz négyszögletes tisztást kerítés vette körül, amely szintén fából készült, olyan módon, hogy a földbe szúrtak egymástól kb. két méterre karókat, s ezekhez hozzáerősítettek két-három vízszintes rudat. Ez a máshol karámokhoz is használt kerítéstípus választotta el az erdőt és a lakott területet egymástól, s nyújtott védelmet az erdei vadaktól. Minden szálláshely közelében szabadon hagytak egy részt leszállópályának, hogy az arra járó helikopterek könnyen és zökkenőmentesen földet érhessenek, ne ijesszék el a kutyákat, ne sodorják el az általuk okozott hatalmas széllel a földön heverő tárgyakat, háztetőket.

A használaton kívüli préme, a tartalék élelmiszer és egyéb ingóságok tárolására speciális raktárépületet használnak. Ez magas lábakon álló, nyeregtetős, ablak nélküli, a lakóháznál jóval kisebb méretű boronaház. A több szálláshely között nomadizáló Szopocsin nagycsaládnál minden szálláshely közelében található egy-egy belőle. Minden kiscsaládnak saját lábasháza volt, de nem a szálláshelyen belül, hanem attól valamivel távolabb, az erdőben. A magas lábának több funkciója is van. Egyrészt arra szolgálnak, hogy megvédjék a tartalék élelmiszert, illetve más ingóságait a vadállatok dézsmálásától, másrészt a magas lábak arra is jók, hogy a tavaszra másfél méteresre is megvastagodott hó ne lepje be a raktárépületet. A történeti néprajz szerint ezek a lábas házak az egyik legrégebbi épülettípust képviselik ezen a tájon. Ez az épülettípus Szibériától Skandináviáig mindenütt elterjedt, ahol finnugorok élnek. Van, ahol négy magas lábbon áll, mint az obi-ugoroknál, van, ahol csak középen tartja egy vastag oszlop, esetleg fatörzs, mint a Skandináv-félszigeten. Karéliában lakóházzá alakították úgy, hogy befalazták az alsó szintet.

A Szopocsin családnál a kemence a házakkal szemben található, és érdekes ötvözete a hagyományosnak és az újnak. Manapság a régi, agyagból tapasztott kemencéket olajos hordókkal helyettesítik, melyeket használat előtt természetesen jól kiégetnek. A hordót lefektetve félig beássák a földbe, fenekét meghagyják, tetejét viszont kiszedik. A föld feletti részét kívülről vastag homokréteggel borítják, s ezzel kész is a kemence. Ajtaja mohával bélelt vastag deszkalap, amit a nyílás méretére szabnak. Kenyérsütés előtt először nagy tüzet raknak a kemencében. Miután a tűz leégett, félrekotorják a paraszat, és berakják a téglá alakú, fémből készült formákba töltött tésztát, majd rácsukják az ajtót. Rövid idő múlva kész a piros héjú, ropogós kenyér, amit a faluban vásárolt búzalisztból és kovászból készítenek.

Az utóbbi tizenöt év eredménye, hogy olyan házakat, gazdasági épületeket építenek, amelyeknek csak a váza készült fából, a többi részét pedig az olajmunkásoktól vásárolt vagy prémeikért kapott szigetelőfóliával borítják. Az ilyen házak rendelkeznek mind a faházak, mind a könnyen szétszedhető sátrak

⁵ Csepregi Márta szóbeli közlése alapján

előnyeivel. Felépítésükhöz sokkal kevesebb fa, idő és energia szükséges, mint az igazi boronaházakéhoz, de méreteikből adódóan kényelmesebbek, mint a kerek kúpos sátrak. A rönkházaknál is megfigyelhető a méretek növekedése. A régebben körülbelül 20-25 négyzetméteres házak Szopocsinéknál a duplájukra nőttek, a férfiak által készített, ácsolt bútorokat felváltották vagy kiegészítik az gyári bútorok. A megnagyobbított térben megjelentek az ágyak, szekrények, szőnyegek. Mindez a gazdagság, a sikeresség egyik mutatója. Jozsif családjánál a nyári és őszi szálláshelyeken megjelentek a gázpalackos tűzhelyek, melyek a háznak ugyanazon a részén állnak, ahol korábban a vaskályha állt a száraz tűzifával. A tűzhely és a gázpalackok rendszeres cseréje része annak a kompenzációnak, melyet az olajtársasággal kötött szerződés keretében kapnak az őslakosok, ha megengedik, hogy a területükön a társaság valamilyen tevékenységet folytasson. A családnak van áramfejlesztő aggregátora, aminek segítségével számítógépezhetnek és DVD-t nézhetnek a tajgában. Az egyik szálláshelyen, amely elég közel áll az olajkitermelő vállalat bázisához, vezetékes áramhoz is jutnak. A régi elrendezésből a megemelt dobogón kialakított fekhely, a polcos konyharész és a kézműsor maradt meg. A nagy alapterületű házban már az 50 literes víztároló hordónak is van helye. Ez utóbbi jelentősen megkönnyíti az asszonyok életét, hiszen nem kell naponta többször vízért menniük a tóhoz, a folyóhoz vagy a forráshoz.

Az új típusú lakóépületek mellett új típusú gazdasági és melléképületek is megjelentek. A Szopocsinok fürdőházat építettek, ilyen korábban nem volt. Van benzineshordó-tárolójuk, sőt garázsuk is a terepjárók és motoros szánok tárolására. Az utóbbi évek újítása a falakkal körülvett, ácsolt WC, melyekből minden szezonális szálláshelyen építettek egyet-egyét. A megnövekedett élelmiszer-tárolásra az olajcégtől kapott gépek segítségével egy földbe ácsolt, háromkamrás vermet alakítottak ki, melynek a legbelső, legmélyebben fekvő helyisége állandóan fagyponthoz alatti hőmérsékletet tart, a középső 0 fok körülit, a külső a kinti hőmérsékletnél pár fokkal kevesebbet. Ezek a kamrák olyan belmagasságúak, hogy enyhén begömbölt háttal fel is lehet állni bennük. A verem tetejét a földből kisedett földréteggel beborították, amely így dombot képez.

Ilyen előnyös üzletet nem minden tromagani család tud kötni. Jozsif Szopocsin képes arra, hogy megfelelő tárgyalási pozíciót alakítson ki az olajcéggel, különféle kedvezményeket szerezzen magának és családjának.

A tromagani hantik gazdasági tevékenységei

Egyes adatok szerint az 1980-as években az obi-ugoroknak mindössze 14 százaléka folytatott hagyományos gazdálkodást, ami a 2000-es évekre még tovább csökkent. Ennek legfőbb oka, hogy a hagyományos környezetgazdálkodás

által birtokba vehető területek mennyisége folyamatosan csökken. Míg a coboly, hermelin már a 19. század végére gyakorlatilag kipusztult, addig mára ez a mókusállományt is fenyegeti. Ökológiai szempontból a legkedvezőtlenebb helyzetben a Szurguti, a Nyeftejuganszki és a Nyizsnyevartovszki járások vannak, ahol az őslakosok birtokában lévő földterületek 67,6 százaléka ökológiai szempontból kritikus zónába tartozik. Kevésbé ismert tény, hogy a Hanti-Manysi Autonóm Körzet egyes területein, pl. a Szurguti járásban, a kőolajkitermelés mielőbbi beindítása és az olajréteg gyorsabb elérése céljából az 1980-as, 1990-es években földalatti atomrobbantásokat végeztek. Ennek következtében, az 1999-es adatok alapján, a légkör radioaktivitása a normális 10-15-szörösére, helyenként 30-szorosára emelkedett.

A hagyományos gazdálkodást folytatók számának csökkenésével egyenes arányban nő a nem kvalifikált munkát végző őslakosok száma, akik a falvakban, vagy városokban rosszul fizetett állásokban, takarítóként, rakodómunkásként, fűtőként, vagy segédmunkásként dolgoznak. Az elmúlt évtizedekben sokan kerültek marginális helyzetbe, és megállíthatatlanul lumpenizálódnak. Azért nem dolgoznak, mert már elvesztették azt a tudást, ami a hagyományos gazdálkodás végzéséhez kell, de még nem rendelkeznek semmilyen másikkal helyette. Az alkoholizmus és egyéb szociális nehézségek miatt ezeknek az embereknek olyan utódai születnek, akik már képtelenek állandó állami segítség nélkül életben maradni. Ezeket az embereket az etnikai alapú szegregáció áldozatainak tekinthetjük.

A hagyományos életformához ragaszkodó, egyre szűkülő létszámú csoporthoz tartoztak és tartoznak részben ma is a kutatásunk fókuszában lévő Tromagani menti Szopocsinok.

A Szopocsinok, mint általában a hagyományos gazdálkodást folytató, erdőben élő többi hanti család az 1980-90-es években komplex gazdálkodást folytattak. Közel egyenlő súlyú volt a halászat és vadászat szerepe, ami rénszarvastartással és gyűjtögetéssel egészült ki. Ez a fajta gazdasági komplexitás elsősorban természetföldrajzi körülményekkel magyarázható.

Életszemléletükre a többi természetközeli néphez hasonlóan jellemző volt, hogy nem uralkodni akartak a természetben, hanem együtt élni vele. Felfogásuk szerint a világ egy egységes egész, amelyben az emberek és állatok egyenlőek, kölcsönös függőségben vannak egymástól, és tisztelniük kell egymást. Ebben a szemléletben nincs helye a pazarló, felesleges zsákmányszerzésnek. Csak annyit vadásznak és halásznak, amennyi a megélhetéshez szükséges. Mivel az állatokat az emberekkel egyenlőnek tartják, a vadászat során etikai szabályok sokaságát kell betartaniuk. Többek között soha nem bántottak fiatal vagy vemhes állatot. Ez az életszemlélet magyarázza meg azt a gazdasági stabilitást, amelyben a Szopocsin nemzetség évszázadokig élt.

Vadászat

Az erdő alapvető hasznosításának hagyományos ága a vadászat volt. A tradicionális, szokásjogon alapuló gyakorlatban a közösségeknek, így a Szopocsinoknak is megvolt a maguk vadászterülete. Ezen a területen csak a közösség tagjai vadásztak, de ugyanakkor ezen belül minden egyes férfi családtagnak megvolt a maga külön területe, ahol csak ő állíthatta fel a csapdáit. Vadászatukban az aktív és a passzív vadászati eszközök egyaránt előfordultak. Az aktívak közül az 1980-90-es években elsősorban a vadászpuskát használták, a passzív eszközök között többféle csapdatípussal dolgoztak. A vadászat alapvetően férfimunka volt, nőket csak nagy szükség esetén engedtek vadászni.

A Szopocsinok vadászata az 1990-es években is kettős irányultságú volt. Egyaránt ismerték a hús-és prémvadászatot. Az előbbi az élelemszükségletet látta el, egészítette ki, az utóbbi inkább kereskedelmi célokat szolgált. A vadállomány jelentős mértékű csökkenése ellenére az 1990-es években még viszonylag sok prémes állat volt található a Sopochinok által lakott területen. A Tromagan folyó környékén a prémes állatok közül elsősorban mókusz, róka, burunduk, rozsomák, vidra, hód, a nagyvadak közül jávorszarvas és medve fordult elő.

A férfiakat az 1990-es évek elejéig szövetkezetbe tömörítették, s így folytatták a vadászatot, amiért fizetést kaptak. A Jinku-jagunnál az asszonyok is szerződésben álltak a közeli faluban lévő prémfelvásárló szövetkezettel, mely a puskát és lőszert biztosította számukra. Meg volt szabva a norma, milyen állatból, mennyit kell elejteni. Általában 300 mókust, 2-3 rókát és ugyanennyi vidrát voltak kötelesek fejenként beszolgáltatni, ekkor teljesítették a normát. Aki több prémet adott le, prémiumot kapott. Egy állatra a vadászok két lőszert kaptak, melyekkel a vadász-szezon végén gondosan el kellett számolniuk. Az ügyes vadász csapdáival, vagy egyetlen lőszerrel is el tudta ejteni az állatokat, így a maradék lőszer az övé maradt. A leadott prémekért a családok pénzt kaptak, vagy a szövetkezet boltjában levásárolhatták a nekik járó pénzösszeget. Így jutottak gyári textíliákhoz, edényekhez, vagy akár motoros szánokhoz a vadászok.

A hús vadászat legfontosabb zsákmányállatai a jávorszarvas, a vadrén, ezen kívül a vízi és erdei madarak voltak. Prémjéért a mókust, nyulat és rókát vadászták.

A vadász-szezon októbertől márciusig tartott. Októberben az állatoknak már értékes téli bundájuk van, a talajt pedig vastag hótakaró borítja, ami elbírja a síléceken közlekedő vadászt. Egyedül vagy ketten-hárman összeállva több napra is elmentek hazulról, és vadászkunyhókban lakva járták az erdőt, naponta 20-30 km-t is megtéve. Fő segítő társuk a kutya volt. A prém vadászat elsősorban egyéni jellegű volt, illetve egy családra korlátozódott. Csak a nagyvadak vadászata esetén állt össze több család férfi tagja.

A vízi állatok közül a hód, vidrát vadászták. Vidrára általában ősszel, kutyával vadásznak. „A kutya megérzi, hogy hol a vidralyuk, elkezd ott ásni. A vadász elrekeszti azt a partszakaszt, ahol a vidralyuk található, s amikor a vidra a kerítésen át ki akar mászni, akkor lövik le.” (K.I. Pokacsev – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus) Az évszázadok óta folyó rablógazdálkodás következtében a 20. század végére a coboly, a hermelin, a menyét teljesen kipusztult ezen a vidéken, ezért az itt élők szinte teljesen áttértek a mókuszvadászatra. Jellemző adat, hogy az 1990-es években egy-egy vadásznak 300 mókuszprémet kellett leadnia a szezon végén a prémfelvásárló szövetkezetnek. A nagycsalád férfitagjainak 1500 darabot. A szomszéd folyónál élő Szopocsinoknak ugyanennyit. Érthető, hogy miért vált egyre nehezebbé a 20. század végére a mókuszvadászat, miért kellett sokszor hosszú kilométereket gyalogolniuk a zsákmány elejtéséért. Egyes adatok szerint a 17. századhoz képest a 19. századra Nyugat-Szibériában az elejtett mókuszok száma nyolc-tízszerezére emelkedett, a 20. század végére még többre.

A hanti hitvilág szerint az erdőt és az egész természetet láthatatlan lények, szellemek népesítik be, akik urai és birtokosai tájnak. Az emberek a szellemek tiszteletével, a róluk való megemlékezéssel érhetik el, hogy azok hatékonyan segítsék életüket. A Szopocsinok is a többi közösséghez hasonlóan a vadászati szezon előtt az erdő szellemének, a vadak gazdájának hoztak rénszarvas áldozatot, hogy sok vadat tereljen a vadászok elé. A vadász-szezon befejezésekor pedig megköszönték azt a sok állatot, amelyet az erdő szellemétől kaptak. Az ilyen szertartásokat részben a családi szent ligetben, részben a közösségi szent helyen végezték.

Az erdei madarak vadászati ideje augusztus közepétől a hótakaró megjelenéséig tartott. A siket- és a nyírfajdot, a császármadarat többnyire zúzócsapdáival ejtették el. A vízimadarakra tavasszal és ősszel, vándorlásuk idején vadásztak. Hálóval, nyíllal illetve puskával ejtették el őket. Húsuk és tojásuk táplálékkul szolgált, lenyúzott pihés bőrüket téli bundák béléseként használták.

Teljesen mindegy volt, hogy melyik kiscsalád férfitagja ért haza a sikeres vadászatból, a zsákmányt annyi felé osztotta, ahány kiscsalád élt együtt az adott közösségben. Másnap a másik vadász tette ugyanezt. Ez nagyon racionális munkamegosztás a vadászok között, akiknek így nem kellett mindennap elmenniük hazulról, hanem hetente csak egy-két alkalommal került rájuk a sor. Mindez csak a házi szükségleteket kielégítő hús vadászatokra igaz. A professzionális vadász-szezon idején mindenki saját magának vadászott. Ha esetleg több vízimadarat lőttek, mint amennyit el tudtak fogyasztani, akkor a maradék ételmelet a télen-nyáron fagyos földbe ástott veremben tárolták.

Amint Kirill Pokacsev elmondta, télen kutya nélkül mentek vadászni, mert a kutya elsüllyed a hóban. A mókust, a rókát és a többi állatot a hóban a nyomok alapján követték. Vadászni sílécen, rénszarvasfogaton vagy motoros szánon mentek (K.I. Pokacsev - Woki-rap-jagun, 1991. augusztus).

Halászat

A hantik a vizeket az erdőhöz hasonlóan jól ismerik, a gazdaságuk másik legjelentősebb ágazata a halászat. A Tromagan és mellékfolyói nemes halakban szegények, leginkább keszeg, kárász és csuka fordul elő bennük.

A halászszезон június-augusztus hónapokra esik. A halászat két alapvető formáját gyakorolják, a rekesztő- és a kerítőhalászatot, de ismerik a lékes és fáklyás halászatot is. Halászatuk az 1990-es években alapvetően az ún. rekesztő halászat volt. Elrekesztették a folyót, patakot vagy teljes szélességében, vagy csak egy kisebb szakaszon. Karókat szúrtak a mederbe, szorosan egymás mellé, hogy a hal ne tudjon rajta átbújni, s csak egy helyen hagyták szabadon, ahova a vesszőből készült varsát, halfogó csapdát állítottak. A varsák a folyók nagyságától, a víz mélységétől függően a fél méteres nagyságtól a másfél méteresig variálódtak. Általában a férfiak fonták őket fenyőfa vesszőből. Ezek a fenyőágak kb. 2 métereseek voltak. Egy négyzet alakú keret nyílásaiba erősítették be őket, a másik végükön pedig összefogták. Ezt a vázat több helyet átfonták a cirbolyafenyő kiegyenesített gyökerével, így erősítve meg azt. Az 1990-es években láttam ugyanilyen szerkezetű, de alumínium huzalból készült varsákat is. A varsákat árral szemben állították fel, odaerősítve a rekesztékhez. A halak a varsa tölsérszerűen összeszűkülő bejáratán keresztül egy nagy tárolóterbe kerülnek, ahonnan nem tudnak visszajutni a szabad vízbe. A varsákat 2-3 naponta ellenőrizték. A varsás halászat elsősorban a családi szükségletet elégítette ki. Az egyéni halászat egy másik módszere, hogy kisebb patakokon hálót feszítenek ki a két part között, és a hálóba akadt halakat gyűjtik össze.

Június, július hónapokban csak a család szükségleteinek megfelelő mennyiséget halásztak, augusztus vége felé azonban, mielőtt a halak bevermelnék magukat télire, megkezdtek tömeges halászatukat, amikor már hálóval is halásztak. A halak egy részével téli élelmiszer szükségletüket biztosították. A Szopocsinok eladásra nem halásztak. A halak bizonyos fajtáit (a belsőségekkel és ikrával) nyersen, sózva is fogyasztották, némelyiket megsütötték, de a leggyakoribb elkészítési mód a főzés volt. A hal konzerválásának módja a napon való szárítás és a füstölés volt. Nyáron és télen egyaránt a hal jelentette az alapvető táplálékot a Sopotchinok étrendjében, általában nyersen, szárítva vagy főzve fogyasztották. Hallal táplálták a kutyákat, sőt télen esetenként szárított halat kaptak a rénszarvasok is.

Gyűjtögetés

A tromagani hantiknál a gyűjtögetés kiegészítő gazdasági tevékenység volt, ideje az őszi hónapokra esett. Elsősorban az asszonyok és a gyerekek végezték. Az áfonya félék, a mocsári bogycsók és a cirbolyafenyő magjának gyűjtése volt a leggyakoribb.

Az őszi szálláshelyeket a bogycsókterületek közelében alakították ki, mert ha érett a fekete, a vörös és a tőzegáfonya, a mocsári szeder és egyéb erdei gyümölcs, akkor az asszonyok és a gyerekek hetekig gyűjtögetéssel foglalkoztak. A bogycsókát először a derekukra erősített kis nyírkéreg edénykébe rakták, majd ha az megtelt, nagyobb puttonyokba tették át, és hazavitték. A cél az volt, hogy összegyűjtsenek az erdei gyümölcsökből annyit, ami egész télre elég a családnak. Sőt néha még eladásra is jutott belőle.

Az erdei gyümölcsöket a szabadban, ponyvával letakart puttonyokban tárolták a téli hónapokban. Mindig csak annyit olvasztottak ki, amennyi az étkezéshez kellett. Nyersen, teában és kenyértésztához keverve is fogyasztották.

Rénttartás

A nyugat-szibériai erdős tundra övezetben nehéz annyi rénszarvast tartani, hogy a rénszarvascsorda az itt élő családok megélhetésének alapvető forrásává válhasson. A Tromagan mentén élő Szopocsinok gazdasági életében is csak kiegészítő ágazat volt a rénszarvastartás. Az állatokat főleg a közlekedésben, illetve teherszállításra használták. Az állatokat nem fejték, mesterségesen nem szaporították, a hímek és nőstények közös csordában legeltek, a borjakat, ha anyjuk elpusztult, levágták, felnevelni nem tudták őket. Az állatok száma rendszeres fogyasztásra nem volt elegendő. A tenyésztésre alkalmatlan hímeket kasztrálták.

A rénszarvasok között megkülönböztették a vezérbikákat, a nőstény állatokat, a kasztrált bikákat (ökröket), a meddő teheneket, a borjakat, és mindegyik kategóriára külön terminust használtak.

A rénszarvastartó Szopocsinok a vizsgált időszakban állataikkal együtt mozogtak, vándoroltak, egy meghatározott, kb. 30 km-es körön belül. A réneket egész évben szabadon legeltették, két-három naponta ellenőrizték, hogy nem kóboroltak-e el a szálláshely közeléből, és ha igen, visszaterelték őket.

Az állatok októbertől március közepéig a téli szálláshely közelében legeltek. Márciusban betértek a csordát a téli szállást körülvevő karámba, motoros szánra, vagy rénszarvasszánra ültek, és onnan hajtva két-három férfi közösen áterelte az egész csordát a tavaszi szállás közelébe. Ha a vezérbikát sikerült a helyes irányban elindítani, a többi állat automatikusan ment utána.

A tavaszi szállás 2-10 km-re volt az előző szálláshelytől. Ennek a tavaszi területnek a kiválasztásánál az volt a fő szempont, hogy a területnek nyitott, széljárta helyen kell állnia, hogy ne halmozódjon fel rajta sok hó, hiszen itt jönnek világra a kis borjak, melyek a vastag hótakaró alól nem tudnának

maguknak zuzmót találni. Itt tartózkodtak júniusig, amikor áterelték az állatokat a nyári szállás mellé. Innen július végén, vagy augusztusban költöztek tovább az őszi szálláshelyre, attól függően, hogy mikor fogyott el a rénszarvasok táplálékául szolgáló zuzmó a területen. Az állandó helyen lévő téli szállásra októberben költöztek át (D.A. Kecsimov – Woki-rap-jagun, 1991. március).

A csorda csak az elléskor, ill. a nyári szúnyoginvázió idejére megy be a szálláshelyre. A nyári szálláshelyen az állatoknak elől és hátul nyitott aklokat állítottak fel, az akol belsejében és bejáratánál füstölővel, hogy az állatok védve legyenek a szúnyogoktól. A füstölők állandó karbantartása a nyári időszak egyik legfontosabb feladata volt, melyet családonként ügyeletesi rendszerben végeztek.

A füstölő a következőképpen készült: függőleges és vízszintes rudakból kialakítottak egy négyzetes teret. Közepén tüzet gyújtottak a könnyen égő, félig elkorhadt és speciálisan füstöléshez gyűjtött nyírfákból. Ha a tűz már jól égett, a közelében elhelyezett, korábban összegyűjtött tőzegmohából ügyesen rátettek annyit, hogy a tűz ne aludjon el, de ne is égessen el a mohát, hanem azt átmelegítve csak füstöljön. Ez a legnehezebb feladat, amihez sok tapasztalat kell. Csak az állandó füstölés védi meg az állatokat a szúnyoginváziótól. Enélkül a vérszívó rovarok az őrlőbe kergetik az állatokat, és szétszéled a csorda.

Ősszel és tavasszal, amikor még kicsi a hó, úgy akadályozzák meg a csorda elkóborlását, hogy béklyót tesznek azoknak a rénszarvasoknak a mellső lábára, amelyek szeretnek elbitangolni. A béklyó fenyőből faragott, U alakú eszköz, mely nyírfá csappal van lezárva, mert az erősebb a fenyőnél (K.I. Pokacsev - Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). A béklyók oldalán jel van, onnan lehet tudni, hogy kié. Ugyanígy megkülönböztető jel van az állatok fülén is. Kirill Pokacsev a saját rénszarvasainak a fülébe kis ékalakot vágott, Dmitrij Kecsimov a jobb fülük csücskét vágta le (D.A. Kecsimov – Woki-rap-jagun, 1992. június).

Az 1990-es évek elején a közös csorda 250-300 rénszarvasból állt, ami fejenként 15-20 állatot jelentett. A nagycsaládon belül mindenki tudta, hogy a közösen legelő rénszarvas csordából hány állat és pontosan melyik az övé, és hogy az ő anyaállatai által ellett borjak is az ő tulajdonát képezik. A vizsgált időszakban még mindenki rendelkezett tulajdonjeggyel, olyan stilizált vagy geometrikus alakzatból álló mintával, amivel a saját tulajdonát képező tárgyakat, rénszarvasokat jelölte. Sőt, a családon belül is számon tartották, hogy a házasságba hány állatot hozott a férj, hányat a feleség, kitől, s hány rénszarvast kaptak a gyermekek. Mindenki gondosan számon tartotta, hogy az évek során mennyivel gyarapodott az állomány.

A közlekedésen és teherszállításon kívül elsősorban húrukért és prémjükért tartották a réneket, de a véres áldozati szertartásoknak is a rénáldozat volt a leggyakoribb formája. A rénszarvas húsát a Szopocsinok rendszeresen nem fogyasztották. Kimondottan húzáért a Woki-rap-jagun mellett élő nagycsalád csak ősszel és télen vágott rénszarvast, egyrészt, mert a hidegben a hús jobban eláll, másrészt ekkora már jó kövérek lettek a rénszarvasok, harmadrészt már kialakult a vastag téli bundájuk, amiből a nők különféle ruhadarabokat készítettek (J. I. Szopocsin, – Woki-rap-jagun, 1991. március). Egy téli szezon alatt maximum két-három rénszarvast vágta, mindig más-más családtag állataiból. A húst a háztartások között egyforma arányban szétosztották, a bőr viszont az állat tulajdonosáé maradt. Ügyeltek arra, hogy sor kerüljön mindegyikük állatára (J. I. Szopocsin, – Woki-rap-jagun, 1991. március). A levágásra szánt állatokat rénszarvasbőrből font, több méter hosszú pányvával fogták ki a szálláshelyre terelt csordából. A pányva végén lévő hurkot a kiválasztott állat nyakára dobták, és ha az állat már a hurokban volt, azt kissé megszorították, de csak annyira, hogy az állat kezessé váljon, majd a pányvát könyökükre és kezükre tekerve, egyre csökkentették az állat és maguk közötti távolságot. Ha az állat már pusztá kézzel is elérhető volt, a levágás vagy az áldozati szertartás megkezdéséig kikötötték egy fához.

A levágott rénszarvas szinte minden porcikáját felhasználják még ma is. A lenyúzott, de nem kidolgozott bőron alszanak, ezt teszik a szánra is utazás idején. A puha, megmunkált bőrből ruhanemű vagy valamilyen használati tárgy készül. Az egészben lenyúzott fejbőrből a gyerekek bundájának kapucniját varrják. A homlokra lévő prémből a csizmák, ill. a táskák talpárca, alja készül. A rénszarvas törzsén lévő prém a legalkalmasabb a női és férfi bundákra. A lábon lévő prémből a síléceket vonják be, vagy csizmát, kesztyűt varrnak. A szőrtől megtisztított bőrből a nyári lábbelik, vagy például a sámándob készül. De felhasználják a rénszarvas többi részét is. Megszárított, majd szálakra szétszedett inából cernát sodornak az asszonyok, ezzel varrják meg az összes prémből készült viseletüket, tárgyukat. Az állat agancsából, vastagabb csontjaiból szerszámnyeleket faragnak a férfiak. Az 1990-es években az elhullajtott rénszarvasagancsokat összegyűjtötték, és az állami felvásárlóknak adták, amiért jó pénzt kaptak, mivel az agancsokban lévő anyagból értékes orvosság készült.

A 21. század elején a Szopocsinékhöz hasonló, hagyományos gazdálkodást folytatni kívánó közösségeknek a megváltozott természeti környezeten túl a termékeik értékesítése okozott komoly gondot. A rossz közlekedési viszonyok, a gyorsan romló árak, az alacsony átvételi ár és az állandó átvétők hiánya mellett az is korlátozza a kereskedelmet, hogy az őslakosok nem

tudnak ügyesen, a maguk számára előnyösen tárgyalni. Mindebből következően még a 2000-es években is óriási az aránytalanság a termékek előállítására fordított munkaidő és az érte kapott ár között. Ez az ilyen típusú nemzeti közösségek egyik legégetőbb problémája.

Súlyos problémát jelent az is, hogy sokaknak, különösen a fiatal generáció tagjainak már nem vonzó a hagyományos gazdálkodás, hiszen sok munkával és kevés pénzzel jár. Mivel a mai körülmények között a régi gazdálkodási formák hagyományos módon történő végzése lehetetlen, a Tromagan-menti közösségek csaknem mindegyike szerződésben áll a nagy olajvállalatokkal, amelyek a nemzeti területen engedélyezett olajkitermelésért cserében jelentős kompenzációt fizetnek az itt élő családoknak. 2010-ben az itt élő nemzeti közösségnél ez negyedévenként került kifizetésre, összege fejenként 100 euró körül mozgott⁶. A pénz a család minden tagja után járt, függetlenül attól, hogy hol lakik az illető, az erdőben, falun, vagy városban. Tehát egy ember évi 400 Euro körüli összeget kap és természetbeni juttatásokat, tartós élelmiszert, benzint, gázolajat, motoros szánt, motorcsónakot, ritkább esetben gépkocsit, lakást, attól függően, hogy milyen jó tárgyalási stratégiája van az adott közösség választott vezetőjének.

A tromagani hantik tárgyi világa Közlekedési eszközök

Az egymástól nagy távolságra élő, mocsarakkal, folyókkal szabdalta, hatalmas kiterjedésű tajgában az obi-ugorok csak úgy tudtak a külvilággal és egymással érintkezni, ha kiváló közlekedési eszközeik voltak. A helyzet az 1990-es években sem sokat változott, hisz az esetenként megjelenő helikopter nem oldotta meg mindennapi közlekedési problémájukat. A hagyományos életformát folytató Szopocsinok, ahogy évszázadokkal ezelőtt, úgy az 1990-es években is, nyáron az egy rönkből faragott csónakjukkal, szánjukkal, télen a szánon kívül sílécikkel közlekedtek. A 2000-es évekre a helyzet jelentősen megváltozott. A téli illetve nyári szálláshelyek és Kogalym között ledöngölt utat épített Joszif Szopocsin számára az az olajcég, amelynek engedélyezte az olajkitermelést földje peremén. Az a Joszif, aki 1990-ben még gépkocsit sem igen látott, a 2000-es években már saját terepjáróval közlekedik városi és tajgai lakhelyei között.

Az egy darab fából kifaragott lapos vagy kerek aljú csónakból több is volt a szálláshelyen, mivel minden egyes kiscsaládnak saját csónakja volt, melynek elkészítése a férfiak feladata. Az ilyen csónakoknak két fajtáját ismerték, a hosszabb, 4-7 méteres családi csónakokat és a rövid, három méter körüli csónakokat, melyek egy-két személyesek voltak. Ez utóbbiakat sokkal gyakrabban

⁶ Az adatok 2011-es saját gyűjtéséből származnak.

használták. A csónak elkészítése hosszú és nagy mesterségbeli tudást igénylő feladat. Első lépése a megfelelő fa kiválasztása. Ez vörösfenyőből vagy cirbolyafenyőből egyaránt készülhet. A fa kiválasztásánál lényeges szempont, hogy egyenes törzsű, belül egészséges legyen, mondta el Ivan Mihajlovics Szartakov, Tatjana Ajvoszeda veje (Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). Kivágás után a fát hazaszállítják, majd felső kérégt lehántják, és kívülről csónakformát adnak neki. Ezután következik a fa törzsének a kivágása, ahol arra kell elsősorban ügyelni, hogy a csónak fala mindenütt egyforma vastagságú legyen, különben nem marad egyensúlyban a vízen. Ezután körben kis peremet faragnak a csónaknak. Ez arra szolgál, hogy ne folyjon bele a csónakba a víz, hanem a kis perem alatt található mélyedés visszalökje azt. Ha mindezzel megvannak, forró vizet öntenek a csónakba, majd kívülről gyenge tűz felett megégetik, hogy vízhatlanná váljon. Ezután rakják be a csónakba az összekötő rudakat, melytől erősebb, teherbíróbb lesz. Végül következik az evezőlapát elkészítése. Ez készülhet nyírfából is, de gyakran használnak ehhez is cirbolyafenyőt. Az evezőt is megfűstölik a tűz felett, de csak a lapátját, hogy vízhatlanná váljon (I. M. Szartakov – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus).

Az ilyen csónaknak az aljába ülve, egy lapáttal eveznek, és maximum három ember fér el benne. Ezekkel a könnyű, borulékony csónakokkal hosszú kilométereket is képesek megtenni. Ha a folyó más irányba kanyarodik, mint ahova menni szeretnének, vagy tavakon, mocsarakon vezet át az útjuk, kiszállnak a csónakból, és a tavakat összekötő mocsarakon úgy gázolnak keresztül, hogy a csónakot vállukra emelik vagy húzzák maguk után. Benne van az ennivaló, lőszer, zsákmány, így tesznek meg hosszú kilométereket.

A másik fontos, télen és nyáron egyaránt használt közlekedési eszköz a szán volt. Többféle szántípus létezik, a női és férfi személyszállító, a teherhordó és a kézi szán. Szánjaik elé rénszarvasokat fognak, a kutyavontatású szánokat nem ismerik.

A rénszarvas kötőféke bőrszíjakból és csontlapocskákból áll. Ebből ágazik ki a gyeplő, mellyel a vezető rénszarvasokat irányítják. Az állatok mellére bőrből készült hevedert tesznek, törzsére pedig egy bőr övet. A hevedertől a szánhoz egy bőrből készült hámkötél vezet. A rénszarvasszánba általában három-négy állatot fognak be, legyező formában. A vezető állat megy legelő, baloldalt, ő irányítja a többi állatot, melyek egyszerűbb szerkezettel vannak a vezérállathoz kötve. A szán vezetője balról ül fel a szánra, és a vezér rénszarvast is balról irányítja egy hosszú, több méteres rúd segítségével.

A szánokat a férfiak készítik. Minden szántípus három alapegységből áll, a talpból, az ülésből és az azokat összekötő rudakból. A szántalphoz csak cirbolyafenyő jó, mégpedig a gyantás, hogy a tűz fölött a fa ne törjék el, hanem hajlítható legyen. Az ülés is cirbolyafenyőből készül, az összekötő rudak nyírfából (D.A. Kecsimov – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). Az egyszerűbb

szán 4-5 pár összekötő rúddal készül, a díszesebbje, például amit a férj ajándékoz feleségének, akár 10 párral is készülhet. A szánoknak különböző fajtáit készítették. Magas háttámlával a női szánokat, alacsony háttámlával a férfiakét, háttámla nélkül a teherhordó szánokat, végül teljesen, ládaszerűen zártakat az élelmiszer, illetve a szakrális tárgyak tárolására. A teherhordó vagy tároló szánok közül nem mindegyiket vitték magukkal a következő szálláshelyre, de a szent szánokat minden költözközkor magukkal vitték, és az új szálláshelyen a sátor vagy a faház mögött volt az állandó helyük.

Már az 1980-as, 90-es években is megjelentek a motoros szánok, de a 21. század elején általánosan elterjedt lett a „Burán” típusú motoros szán. Sőt az olajcéggel kötött szerződésnek köszönhetően Kogalym és az egyik kiscsalád szálláshelye között annyira lesimították a földutat, hogy a család terepjáróval tud az erdő és a város között közlekedni.

Télen a könnyű, gyors, a legsűrűbb erdőben is használható sálcen közlekedtek. Férfi, asszony, gyerek egyaránt használta. A családtagok azonos típusú sálcéket használtak, melyek érdekessége, hogy a sítalp prémmel van borítva. Ennek az a magyarázata, hogy a prém mindig kiválóan siklik a hóban, nem kell a lécet ápolni, síkosítani, hogy használható legyen. Viszont, ha meredekebb domboldalon, hófúttá buckán kell felkapaszkodniuk, a prém visszahajló szőre megakadályozza a lécs visszacúsását. Legalkalmasabb erre a célra a vidraprém, vagy a rénszarvas illetve jávorszarvas lábáról lefejtett prém, mert erősebb, tartósabb, mint az állatok más részeiről származó prém. A sálcék formájukat tekintve körülbelül másfél méter hosszúak, mindenhol egyenletesen 25-30 cm szélesek, az orrnál és a lábfejnél lekerekítettek. Bőrből készült szíjak segítségével rögzítik a lábukhoz, melyet gyakran hóvédő „zacskó” fed. A sálcékészítés, javítás, a férfiak feladata.

A nyírkéreg felhasználása

A Szopocsinok találékonyságának, természethez való alkalmazkodásának ékes bizonyítékát nemcsak társadalmi berendezkedésük, életformájuk, településtípusaik adják, hanem magas művészeti fokon előállított használati eszközeik, tárgyaik is. Mint a legtöbb természeti nép, ők is a környezetükben legegyszerűbben, leggyorsabban fellelhető anyagokból, fából, kéregből, gyökérből, prémből készítették tárgyaik túlnyomó többségét. Ezeket csak részben tudták felváltani a gyári késztermékek.

A nyírkéreg lehántásának két alkalmas időpontja van. Először tavasszal, amikor a fa rügyezni kezd, ez május vége, június eleje, másodszor pedig ősszel, szeptember végén, október elején, amikor lehullanak a levelei. (I.I. Kecsimova – Woki-rap-jagun, 1992. június). Edénykészítésre csak az erdő mélyén növő, hosszútörzsű, nem göcsörtös nyírfa kérge alkalmas, melyet gondos válogatás után

választanak ki az asszonyok. Először egy hosszú, függőleges vágást ejtenek a fán, majd alul és fölül egy-egy vízszinteset. Utána késsel óvatosan felfejtik a kéreg elejét, utána a többi már kézzel lassan tovább húzzák. Vagy azonnal, még a kéreg megszáradása előtt megvarrják, vagy ha száradás után fognak hozzá a munkához, a kérget egy rövid időre forró vízbe áztatják, hogy megpuhuljon és varrható legyen. Csak a tartós használatra szánt tárgyakhoz, pl. bölcsőhöz, ill. régebben a sátorborításhoz főzték a nyírkérget (I.I. Kecsimova – Woki-rap-jagun, 1992. június). Az edénykészítéskor először eltávolítják a nyírkéreg fehér színű hártáját. Ha mintát akarnak rárajzolni, bevizezik a felületet, késsel belekarcolják a mintát, amelynek a felületét fehérre kikaparják. Így az alapszín sötét, a minta világos lesz. Az edényeket cérnával, vagy rénszarvasinnal varrják, merevítéshez berkenyeágot használnak (F.I. Pokacseva - Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). Nyírkéreg edényeket még ma is készítenek, ha nem is olyan nagy mennyiségben és nem olyan sokféléen, mint régen. Ma is használatosak a lapos aljú, alacsony peremű edények a hal és hús tárolására. Ilyet használnak mosakodásra menstruáció idején az asszonyok is (R.N. Szopocsina – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). A magasabb peremű, zacskóformájú, azaz keskeny aljú és kerek szájú edényeket szintén rendszeresen készítik és használják. Derékukra erősítik, s ezzel mennek bogyt gyűjteni az asszonyok.

A legnagyobb szeretettel és gondoskodással a gyerekek bölcsőjét készítik. Ennek is két fajtája ismert. A lapos, ovális alakú éjszakai bölcső általában vörösfenyőből készül, a magas támlás, nappali bölcső pedig nyírkéregből. Ennek elengedhetetlen tartozéka a háttámlára kívülről belekarcolt sikekfajd motívum, az „álommadár”, mely hitük szerint óvja a gyermek lelkét, amíg alszik. Más rontás elleni óvintézkedéseket is használnak. A gyerek lezserítésére szolgáló zsinórok, melyek a bölcső peremén találhatók, csak rénszarvasbőrből készülhetnek, egyszerű madzagot használni tilos, mert azt a halottak nyakára rakják temetéskor (J. I. Szopocsin – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). Emiatt nem szabad a sátor, vagy ház falához kikötött, éppen járni tanuló kisbabát sem növényi rostból készült madzaggal megkötöni, erre a célra is csak rénszarvasbőr az alkalmas. A bölcsőket az édesapák, mintáikat az édesanyák készítik el az újszülöttek részére.

A népviselet

A bőr lenyúzása után az összes, prémmel kapcsolatos munka az asszonyok feladata. A télen lenyúzott prémekek hosszú heteket száradnak és fagnak a szabadban, mert a prémfeldolgozás, varrás ideje inkább az őszi hónapokra esik. A kiszáradt, lenyúzott prémet megnedvesítik, megkelemlézik, majd egy hosszú, keskeny deszkára teszik, ahol egy tompa végű, rövid pengéjű kaparószerszámmal lekaparják belsejéről a felső, kemény réteget. Ezután egy ívelt, leginkább kaszaformára emlékeztető vaspengét erősítenek egy fához, a házfalához, vagy

jobb híján a kinyújtott lábukhoz, s ezen húzogatják a bőrt jobbra-balra. Időnként lisztet szórnak rá, hogy a bőr puhább legyen. A folyamatot megszakítva a bőrt kezükben gyűrögetve, morzsolgatva tovább puhítják, összetekerik, húzogatják, majd ismét a pengén folytatják megmunkálását. Egy-egy bőr kidolgozása napokat vesz igénybe, s mindaddig folytatják, amíg a prém belseje puha és hófehér nem lesz (T. Ajvoszeda – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). Az így kidolgozott prémből készül a teljes téli viselet, melyet a nők mai napig jávorszarvas- és rénszarvasbőrből készült cérnával varrnak meg.

A leginkább megmaradt hagyományos ruhadarabok közé tartoznak a különböző fajtájú és funkcionális különbségeket őrző férfi- és női prémkabátok, valamint a prémszizmák és kesztyűk.

A rénszarvas prémen kívül ruhanemű céljára a Sopočinok fölhasználták a fedőtollától megfosztott pihés madárbőröket is, például a vadkacsa, a vadliba, a búvármadár, a pehelyréce és a hattyú prémjét is. Ezekből főleg bélést és díszítőmintákat készítettek. Az 1990-es években a Tromagan folyó mellett élők a madárpremet gyermek- és női viselet díszítéséhez is felhasználták.

Az erdőben élő tromagani asszonyok téli viselete az elől nyitott bunda, mely minden esetben dupla rétegű. Belül mindig madárpremi, kívül pedig vagy rénszarvaspremi, szőrével kifelé fordítva, vagy valamilyen vastag anyag. Legkedveltebb az élénk színű, sárga, zöld, piros posztó. Ezek széleit, mandzsettá részét, bonyolult mozaikos technikával készült mintacsík, vagy gyöngyhímzés szegélyezi.

Az egyik leggyakoribb férfi ruhanemű volt télen egy térdig érő, bebújós, zárt szabású, prémből készült bunda, amit szőrével befelé viseltek, ez oroszul a *malica*. Általában fiatal állatok prémjéből szabták a mellét és a hátat, a ruhadarab alsó részét pedig felnőtt állat prémjéből. Lefelé enyhén bővült, ujjai a kézelő felé szűkültek, és végükre rénszarvaspremi kesztyűt varrtak, prémjével kifelé. Derekukon övvel fogták össze, melyen minden esetben rajta volt a hét késből álló vadászakcsék, az elmaradhatatlan fenőkövel. Amikor övvel összefogták, derékban kicsit megemelték, és az így keletkezett helyre kenyeret és kisebb használati tárgyakat tehettek (D.A. Kecsimov – Woki-rap-jagun, 1991. március). Ha rénszarvasszánjukon hosszú útra indultak, erre a bundára még egy ugyanilyen szabású, de dupla rétegű rénbőr bundát húztak.

A szőrével befelé hordott és könnyen piszkolódó *malicára* egy, az alsó szegélyéig érő, vele egyező fazonú ruhadarabot is húzhattak, ami védőbevonatként szolgált, óvta a nedvességtől és a piszkolódástól az alatta lévő prémkabátot. Elsősorban posztóból, gyapjúszövetből vagy pamutvászonból készülnek, és bár szabásuk a *malicához* hasonló, csuklyájuk és kesztyűjük nincs, nyakban általában madzaggal húzzák össze, és vadászövvel is viselhetik őket. Sőt, a melegebb nyári napokon önálló ruhaként is használatban voltak. Ez önállóan az átmeneti kabátjuk is lehetett.

A férfiaknak az időjárás függvényében többféle lábbelijük volt. Télen a csupasz lábukra prémharisnyát húztak, szőrével befelé. Főle télen hosszú szárú, combközépig érő rénszarvasbőr csizmát vettek föl. A csizmát a szár elején gyakran színes posztócsíkok betoldásával díszítették. Ezek azonban nemcsak díszítésül szolgáltak, hanem praktikus céljuk is volt. Általában két prémdarab összevarrásánál helyezték el őket, hogy felszívják a prémmre került nedvességet, amitől tartósabbá vált a lábbeli. A csizmák talpa dupla rétegű prémből készült, az egyik a prémet befelé, a másikon kifelé helyezték el. Szigetelésül puha szénát tettek közé. Ha rövidebb időre vették fel csizmájukat, térd alatt a lábukra kötötték, ha hosszabb útra mentek, a csizma végén található szíjjakkal övükhöz vagy nadrágjukhoz erősítették. A keleti hanti férfiak speciális csizmakötője két, mellükön és hátukon egymást keresztező szíjból áll, ezekhez erősítik a csizmaszárat.

Más-más testrészről származó premi kell a csizmának, a bundának, a kesztyűnek vagy a sapkának. A női és férfi téli csizmák a rénszarvas, ill. a jávorszarvas lábán lévő prémből készülnek, s alapvető különbség a hosszúságukban van. A női csizma ezen a vidéken térd alatt végződik, és lábszár része mozaikos prémmintával gazdagon díszített. A 20. század elején még ők is hosszú szárú csizmát viseltek, ami az 1990-es évekre eltűnt a női viseletből. A női csizmák talp része is kétrétegű, s kiváló hőszigetelő, a közöttük lévő szárított fűnek köszönhetően (I.I. Kecsimova – Woki-rap-jagun, 1991. március).

A használt, prémjét elhullajtott téli viselet, mint átmeneti ruhadarab a melegebb időben tovább szolgál, s csak akkor dobják ki, ha végképp tönkrement.

A nők ruhája ma már kizárólag gyári anyagból készül, hagyományos szabással. A hosszú ujjú, térdig, legfeljebb térd alá érő, mellközépig nyitott, tunikaformájú ruhát az alján, combközépnél, a mellkivágásnál és a mandzsetta résznél rátétes mintával, vagy gyöngyhímzéssel díszítik. Ilyen ruhát legalább kettőt hordanak magukon a Woki-rap-jagunnál élő asszonyok, mert – mint mondják – testük körvonalainak nem szabad átlátszania a ruhájukon. Éjszakára a felsőruhát leveszik, s az alatta levőben alszanak (I. I. Kecsimova – Woki-rap-jagun, 1991. augusztus). A ruha alá lábukra ma már melegítőnadrágot húznak, alsóneművel egyetemben.

A nők elmaradhatatlan, szinte állandóan hordott fejviselete a kendő, mely többnyire színes, tarka, orosz kasmírkendő. Ezt háromszög alakúra hajtva, elől áll alatt megkötve, melyen az arcukba húzva hordják. Még az 1990-es években is fennmaradt régi szokás szerint idegeneknek, de különösen férjük férfi családtagjainak tilos megpillantani arcukat. A vizsgált időszakban a nők hajukat két farkocsba fonták, melyeket színes szalagokkal kötöttek egymáshoz. Kivéve akkor, amikor haláleset történt a családban. Ilyenkor a haját befonják, de a farkocsokat nem kötik egymással össze, így már messziről mindenki láthatja, hogy szerencsétlenség történt (T. Sz. Tevlina – Woki-rap-jagun, 1991. március).

Bőrt kidolgozni, bundát, csizmát vagy ruhát varrni, hagyományosan elkészíteni, mozaikos technikával díszíteni egyre kevesebben tudnak a Szopocsin nagycsaládban. A család fiatal nőtagjai, pl. Oleszja Szopocsina inkább kisebb, egyszerűbb részfeladatok elvégzésére képesek.

Kerecsi Ágnes

„Munkás, vidám öregséget!”

Keresztes László, a finnugrisztika doyenje 80 esztendő

Három szabolcsi nevezetességet ismerek: a jonatánt, a Várda Keserűt és eme Kisvárda legnevezetesebb szülöttjét: Keresztes Lászlót. A hazai mordvin tudománytörténet legnagyobb alakjának a XIX. században Budenzet, a XX. század első felében Klemm Antalt, azóta Lacit tartom.

Honti László húsz éve úgy emlékezett, hogy 1965-ben vagy 1966-ban ismerte meg Debrecenben a most 80 éves ünnepeltet. Az újabb szakirodalom alapján – I. Szíj Enikő Emlékkönyv. Budapest 2004. 464 – nyilvánvaló, hogy „az első fővárosi finnugor szakosok” Bereczki Gábor vezetésével 1966 májusában jártak a cívis város egyetemén. Ilyenformán tehát mi is éppen (pontosabban: több mint) 55 esztendeje ismerjük egymást.

Aztán következett 1967 nyarán közös részvételünk a tamperei nyári egyetemen. Ezek után én az 1971/72-es tanévet Finnországban töltöttem. A közel egy év alatt Helsinkiben számos alkalommal találkoztunk, és megismertem családját is: Babát és a két kis gyermeket, Gábort és Adriennét. 1972 áprilisában a Magyar Nagykövetség szervezésében Leningrádba indultunk Laciék vadonatúj Volvójával. A sok kátyú miatt nehezen tudtunk átvergődni Viipurin (Vyborg), de végül tengelytörés nélkül sikerült a város főterén keresztülhaladnunk. Egy adalék a későbbi nemzedékeknek: mindannyiunk útlevelebe a város határánál betettek egy papírt, és ott jelezték, hogy hány óra hány perckor jártunk ott, majd a várost elhagyva – és a papírt megvizsgálva – elégedetten tapasztalták, hogy semmiféle diverzáns tevékenységet nem követtünk el 10–15 perc alatt a valaha második legnagyobb finn városban.

Amint Laci visszatért Finnországból – majd Norvégiából – rendszeressé váltak a debreceni, a fővárosi, illetve a síkfőkúti találkozások. Mindez elsősorban pályánk, érdeklődésünk közelsége folytán alakulhatott ki. (E körbe hamar bekap-

csolódott Maticsák Sándor is.) Laci három mordvin fő művének – részben mint lektor – megkaptam a kéziratát, és azokban néhány javítást javasoltam. E fontos könyvek címei: a *Mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása* (tézisek: 1984; németül: 1986–1987), a *Chrestomathia Morduinica* (1990) és a *Mordvin determinatív igeragozás kialakulása* (tézisek: 1998; angolul: 1999).

2001-ben megjelent a tudóst, a kollégát, a tanárt megillető ünnepi kötet, amely tudomásom szerint 751 lapjával a legterjedelmesebb a hazai – és a finnugrisztikai – szakirodalomban. Az újabb kerek évfordulóra a Debreceni Egyetem finnugor tanszéke átnyújtotta kollégánknak a *Keresztes László 70 éves c. kéziratos kiadványt*. E könyv szerkesztője a tanítvány Maticsák Sándor, terjedelme 344 lap. Ez a munka köszöntő írásokat tartalmaz, majd az ünnepelt publikációs jegyzékét, végül pedig válogatást közöl a debreceni professzor írásából (mordvin, lapp, finn nyelvészet, a kisebb finnugor népek bibliafordításai, hungarológia, a magyar nyelv eredete).

1971-ben jelent meg Keresztes László első mordvin témájú dolgozata, *A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása c. cikke* (Magyar Nyelvjárások 17: 51–60). Hetvenedik születésnapjára pedig önmagát és a szakmát is meglepte a *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe c. tankönyv* megjelentetésével (Debrecen 2011; oroszul: 2017), összefoglalva egy munkában ötven esztendő alatt végzett kutatásainak eredményeit a jövő generáció számára. E mű kitűnő összefoglalása mindannak a nyelvészeti anyagnak ami az egyetemi mordvintanulmányokhoz hozzátartozik.

„Keresztes László, a kitartóan dolgozó, lényeglátó tudós, az ízig-vérig tanár, a megbízható kolléga és barát, aki négy [pardon: hat] évtizede itthon vagy külföldön, a rokon nyelveket kutatva és oktatva, avagy anyanyelvünket vizsgálva és népszerűsítve a finnugor tudományosságnak itt is, ott is az egyik legszilárdabb oszlopa” – írtam húsz éve.

Befejezésül átadom a szót az ünnepeltnek (egyik leveléből idézek): „Most már én egyedül befejeztem a hetvenkedést is. Remélhetőleg Ti [azaz: az én korosztályom] is egészséggel követtek.”

Laci, jó egészséget kívánunk. A jó Isten éltesen sokáig!

Zaicz Gábor

Alkotni csodára vágyva.

Kortárs számi művészeti fejlemények

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, Budapest, 2020

A KRE Károli Könyvek sorozatában jelent meg az a tanulmánykötet, amelyet a Károli Gáspár Református Egyetem Művészettudományi és Szabadszociológiai

Intézete által 2018 tavaszán rendezett nemzetközi konferencia szóbeli és poszter-előadásából szerkesztett *Domokos Johanna*.

A tanulmányok szerzői a számik 21. századi kultúrájáról, annak egyetemes és egyedi jelenségeiről és tendenciáiról kívántak képet adni, bepillantást engedve a kortárs művészet különböző, ám gyakran kéz a kézben járó ágainak (irodalom, képzőművészet, színház, zene) legfrissebb alkotásaiba. Téve mindezt Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) emléke előtt tisztelegve, a számi költő, képzőművész, jockaénekes születésének 75. évfordulóján – a konferencia napja, március 23. Valkeapää (számi nevén Áillohaš) születésnapja.

Domokos Johanna a *Bevezető*-ben (7–14) – gondolva a nem szakmabeli olvasókra is – segít elhelyezni a négy ország területén élő számikat a térképen s nyelvüket/nyelveiket a világ nyelvei között. Röviden kitér történelmükre és jelenlegi politikai-társadalmi helyzetükre is, és a kötet összeállítójaként vázolja, milyen tematikai elvek mentén épül fel a tanulmánykötet. Ezt követően az írások négy blokkba csoportosítva olvashatók:

- *A számi társadalom és művészet az ezredfordulón* című egységben Tamás Ildikó és Veli-Pekka Lehtola egy-egy tanulmánya szerepel (15–78);
- *A számi írásbeliség kezdeteitől a kortárs számi irodalmakig* cím alatt Kelemen Ivett, Domokos Johanna, Michael Riessler, Joshua Wilbur, Csáji László Koppány és Michal Kovař értekeznek (79–190);
- a következő, harmadik blokk – szintén irodalmi témájú – *Esettanulmányok*-at tartalmaz Tillinger Gábor, Kaisa Ahvenjärvi, valamint a Domokos Johanna – Márkus Judit szerzőpáros tollából (191–252);
- végül a negyedik egységben *A számi irodalom közvetítése* cím alatt Keresztes László és Christine Schlosser munkái olvashatók (253–277).

A tanulmánykötetet az az interjú zárja (279–287), amelyet Németh Petra fordító készített a Finnországban 2016-ban az Év Számijává választott Niillas Holmberggel (szül. 1990). A rendkívül sokoldalú utjsoki fiatalember 2017 májusában Budapesten járt, részt vett a Finnagora programsorozaton (*A számi fiatalok és a kulturális aktivizmus*). Koncertezett és beszélgetett: mesélt gyerekkoráról csakúgy, mint jelenlegi életéről a számi értékeket őrző és továbbvivő zenészként, költőként, a számik jogaiért küzdő politikai aktivistaként. A számiságát természetesen és öntudatosan megelő fiatal számára az őseitől örökölt jockakincs éppoly magától értetődő része a hagyományos számi szimbolikát is felhasználó mai művészeti formanyelvnek, mint például a jól ismert Che Guevara-portrét felidéző plakát számi népviseletbe bújtatott, Krisztus-arcú alakja (ld. a 40. o. illusztrációját). Ez utóbbi alkotás talán a *Bevezető* mottóját, Nils-Aslak Valkeapää szavait juttathatja eszünkbe (Domokos Johanna fordításában): „Örült, örült, megörült a világ, meg az élet is” (ld. 7. o.).

Az itt csupán egy röpke ajánló formájában bemutatott⁷ kiadvány nyújtotta ismeretek azonban segíthetnek abban, hogy jobban megértsük, könnyebben el- és befogadjuk a kortárs számi művészet effajta fejleményeit is. Köszönet a kötet szerkesztőjének, szerzőinek és nem utolsósorban az idegen nyelvű cikkek fordítóinak.

Falk Nóra

Rendhagyó emlékkönyv

Hanti hadak, manysi mesék: kalauz legközelebbi nyelvrokonainkhoz.
Rendhagyó emlékkönyv Csepregi Márta 70. születésnapjára. Főszerkesztő: Gugán Katalin, szerkesztők: Kerezi Ágnes, Kubínyi Kata.
 Kézirat. Budapest, 2021.

Tavaly decemberben töltötte be 70. életévét Csepregi Márta az ELTE Finnugor Tanszékének nyugalmazott docense. A járvány miatt csak idén nyáron lehetett köszönteni az ünnepeltet. Erre június 11-én a Nyelvtudományi Kutatóközpont kertjében került sor. A jó hangulatú, családias ünnepségen átnyújtották az ünnepeltnek a most ismertető kötet egy kinyomtatott példányát. Az érdeklődő olvasók a Kutatóközpont honlapján a *Publikációk* menüpontban találják a könyvet, ahonnan ingyen letölthető.

Mielőtt hozzákezdenék a kötet részletes ismertetéséhez, szeretnék megjegyzést fűzni a *rendhagyó* jelzőhöz. A szerkesztői bevezetésben ezt olvassuk „Rendhagyó azonban [ez az emlékkönyv] abban az értelemben, hogy a kötetet nem a szűk szakmának szánjuk, hanem bárkinek, aki érdeklődik a hantik és manysik (összefoglaló néven: obi-ugorok) iránt.” (10. l.) Ehhez annyit fűznék hozzá, hogy az emlékkönyvekbe általában az és azt ír, aki és amit akar. Itt viszont a szerkesztők és a szerzők kialakítottak egy logikusan felépített koncepciót, amelyhez következetesen ragaszkodnak. Az eredmény egy olyan könyv, amely megismerteti az olvasót a nyelvhasonlítás és a nyelvtörténeti kutatás módszereivel, az obi-ugor nyelvekkel, a hantik és manysik történetével, életmódjával, hitvilágával, jelenlegi helyzetével. Egyértelműen a nagyközönségnek szól, de a szakmabeliek számára is

⁷ A 2020 decemberében megjelent Folia Uralica Debreceniensia 27. kötetében olvasható Szalóczy Bettina részletesebb, roppant alapos recenziója (334–341, digitális formában elérhető: <http://finnugor.arts.unideb.hu/fud/fud27/fud27.pdf>).

érdekes és hasznos olvasmány. Mivel sokszerzős mű, elkerülhetetlenül vannak benne átfedések, ismétlések. Ezek azonban nem zavarók, épp ellenkezőleg, segítik a megértést és a bevéődést.

A szerkesztők logikus módon négy részre osztották a kötetet. Közülük – érthető módon – a nyelvészeti rész (*Mi fán terem a nyelvrokon?* 21–271.) a legterjedelmesebb, majdnem a könyv felét teszi ki. Ezt a részt megelőzi *A nulladik fejezet: hogyan hasonlítottunk?* (13–20. szerzők: Gugán Katalin és F. Gulyás Nikolett), amelyben a nyelvek összehasonlításának három szempontrendszerét mutatják be a szerzők: „a nyelvek szerkezeti-tipológiai szempontú, a területi kapcsolatokon nyugvó, s végezetül a feltételezhető eredeten alapuló összehasonlítását.” (13.) Ezzel kapcsolatban van néhány megjegyzésem.

A nyelvészeti rész gondolatmenete és felépítése általában logikus, a fejezetek jól egymásra épülnek. Itt azonban szerintem először azt a kérdést kellene feltenni, hogy miért különböznek a nyelvek egymástól. Ezt követhetné annak kifejtése, hogy mi okozza a nyelvek közti különbségeket és hasonlóságokat. Ezt a kérdést fel is teszi a főszerkesztő az 1. fejezetben (22.) Nem tudok megbarátkozni a *nulladik fejezet*⁸ kifejezéssel sem, amelynek jelentése számomra nem világos. Ennél fontosabb, hogy a fejezet fele a nyelvrokonságról szól, tehát semmi sem indokolja, hogy elkülönítsük az nyelvészeti résztől. Ez persze végső soron nem igazán jelentős formai kérdés, tartalmi szempontból ez a fejezet is kifogástalan.

Az 1. fejezet (*Az ősök nyelve, a nyelvek őse*, 22–30, Gugán Katalin) tehát foglalkozik a nyelvek különbözőségével és hasonlóságával, a nyelv eredetével, a nyelvrokonsággal, a nyelvcsaládokkal, a nyelvek kihalásával, az összehasonlító nyelvészet problémáival. Ez utóbbiak egyrészt abból erednek, hogy a nyelvek állandóan változnak, másrészt abból, hogy az emberiség viszonylag rövid ideje találta fel az írást. Az írásbeliséget megelőző korszakok nyelvét így csak közvetett módon, a nyelvek összehasonlítása révén ismerhetjük meg. A fejezet azzal a megállapítással zárul, hogy „a változás minden beszélt nyelv lényegi tulajdonsága: csak a holt nyelvek nem változnak.”

Logikusan viszi tovább a gondolatmenetet a 2. fejezet (*A nyelv változása: mi, hol, és főleg: miért változik?* 31–38, Gugán Katalin) A szerző jól kiválasztott szemléletes példákkal mutatja be, hogy a nyelvnek minden eleme változhat, a hangok, a szavak, a toldalékok, a mondattani szabályok.

A *miért változik?* kérdésre adott válaszából kiderül, hogy egy nyelvi változás bonyolult folyamat, több oka is lehet, és akkor sem feltétlenül következik be, ha minden feltétele adott. Lehetséges okként megemlíti a „beszélői lustaságot” is, de hozzáfűzi, hogy „Ezek a korai magyarázatkísérletek azonban ma már csak

⁸ Használata talán azzal magyarázható, hogy a szerzők itt és más fejezetcímek esetében is a figyelem felkeltése érdekében blikkfangos kifejezések használatára törekedtek. Eljárásuk általában elfogadható és eredményes.

tudománytörténeti szempontból érdekesek.” (35) Ebből egyesek talán azt a következtetést vonhatják le, hogy a „lustaság” (másként fogalmazva „a gazdaságosságra való törekvés”) nem játszik szerepet a nyelvi változásban. Ez persze helytelen következtetés lenne, hiszen ennek megnyilvánulása Gugán Katalin példája is a két magánhangzó között zöngésülő mássalhangzókról (37). És a következő fejezet szerzői is említik a hangváltozások okai között a kisebb erő kifejtésre való törekvést (40).

Ezzel már el is érkeztünk a könyv 3. fejezetéhez (*A legkisebb is számít, sőt! Dióhéjban a hangváltozásokról*, 39–60, Holopainen, Sampsa – Sipos Mária). Ennek szerzői nem könnyű feladatra vállalkoztak, hiszen a hangváltozásoknak könyvtárnyi irodalma van. Az eredmény, a téma jó és közérthető összefoglalása, a fontosabb terminusok (szabályos hangmegfelelés, rekonstrukció stb.) világos magyarázata. Itt jegyzem meg, hogy számomra problematikusnak tűnik a „hangtörvény” terminus használata. Jobb lett volna helyette a „hangfejlődési tendencia” kifejezés, hiszen a hangváltozások ritkán kivételnélküliek.

A szóvégi hangok lekopásának okát a szerzők az egyszerűségekre való törekvésben látják. Szerintem inkább a gazdaságosságra való törekvés következménye a lekopás. Jó ötlet, hogy a szókezdő *p*- sorsát nemcsak uráli, hanem indoeurópai nyelvekben is bemutatják a szerzők. Így látja az olvasó, hogy más nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek esetében is hasonló szabályszerűségek érvényesülnek.

A hangokból szavak épülnek fel, tehát a 4. fejezet (*Szavak vándorlása*, 61–74 Gugán Katalin) a szavak eredetével és történetével foglalkozik. Az olvasó pedig megismerheti az etimológiai kutatás alapelveit és módszereit. A szerző mondanivalóját olyan fogalmakra építi, mint a szókészlet bővülése, jövevényszavak, alapszókészlet, stb. Megismerkedünk Swadesh százas listájával is, a táblázatban színekkel jelölik, hogy a 100 angol szó 109 magyar megfelelője közül melyik milyen eredetű. Ránézésre is látszik a kék szín (az ősi eredetű szavak) elsőpró fölénye. Ezt megerősíti a szavak összeszámolása. A listában 89 ősi eredetű szó szerepel, 5 első keletkezésű, 2 iráni, 5 ótörök és 1 szláv jövevényszó, továbbá 7 ismeretlen eredetű. Gugán Katalin három jól megválasztott példán (*mony* és *tojás*, *húgy* és *csillag*, valamint török eredetű testrésznevek) mutatja be, hogyan tűntek el egyes szavak nyelvünkben és hogyan jelentek meg újak.

Az ősi eredetű szavakat tárgyalja a következő fejezet (5. *Alapnyelvi örökségünk*, 75–88, Sipos Mária – Sipócz Katalin). Ebből megtudhatjuk, hogy az alapnyelv(ek)re rekonstruálható szókészletet fogalomkörű csoportokra szokás felosztani. A szókészletet így könnyebb áttekinteni és a felosztás képet ad az alapnyelvet beszélő népesség életmódjáról, kultúrájáról is. Így könnyebb feltárni az egyes csoportokon belül lezajlott, egymással gyakran összefüggő változásokat is. Ezeket a szerzők a testrésznevekkel illusztrálják. Eltekintenek az egyes fogalomkörű csoportokba tartozó felsorolásától, hiszen ez általában megtalálható a finnugor nyelvészeti tankönyvekben és alapvető művekben. Ehelyett kiválasz-

tottak három csoportot (elemi cselekvések és életjelenségek, testrésznevek, számnevek és számrendszerek), és ezek elemzése során mutatják be az illető csoport speciális problémáit, sorolják fel az elemzésből levonható tanulságokat.

Ezután három grammatikai fejezet következik. A 6. fejezetben (*A grammatikai morféimák és a nyelvrokonság*, 89–93, Sipőcz Katalin) a szerző szerintem kissé pontatlanul fogalmaz, amikor azt írja, hogy „Míg a szókészlet folyamatosan változik, ez a grammatikai morféimákra nem jellemző.” (89) Arra gondolhatott (mint ezt a fejezetben többször is leírja), hogy a grammatikai morféimák stabilabb részei a nyelvnek, mint a szókészlet, sokkal lassabban változnak, mint az. Maga a fejezet éppen azt mutatja be, hogyan változik a morféimák alakja és funkciója. Ezt a szerző az esetragokkal, a birtokos személyragokkal és az igei személyragokkal illusztrálja. A kötetnek – érthető módon – nem célja az uráli alapnyelv teljeskörű bemutatása. Ennek ellenére talán röviden be lehetett volna mutatni az alapnyelv grammatikai morféimáinak rendszerét.

Számos nyelv történetében fontos szerepet játszik a grammatikalizáció. Így van ez az uráli nyelvek esetében is. Ez indokolja a 7. fejezet beillesztését (*Grammatikalizáció*, 94–102, Bíró Bernadett). A többi szerzőhöz hasonlóan Bíró Bernadett is nagyon világosan és érthetően fejt ki témáját, vagyis elmagyarázza, hogy mi is az a grammatikalizáció és jól megválasztott manysi, hanti és magyar példák mutatja a folyamatot, amelynek során egy önálló szó grammatikai morféimává, képzővé vagy esetraggá válik. Különösen meggyőző a manysi kicsinyítő képző kialakulásának részletes elemzése.

A 8. fejezet (*Ősi mondatok nyomában*, 103–109, F. Gulyás Nikolett) megbízhatóan mutatja be a három ugor nyelv közös mondatnapi sajátosságait, amelyek részben a korábbi alapnyelvekből öröklődtek, részben ugor kori közös innovációk. Némileg ellentmondásosnak tartom alábbi megállapítását: „Bizonyos mondatnapi jellemzők nagyon ellenállóak a külső nyelvi hatásokkal szemben, ugyanakkor számos példát ismerünk arra is, hogy egy nyelv egy másiktól kölcsönöz mondat-szerkezeteket. A magyarban az egyik ilyen ismert példa a határozói igenév és létige kapcsolatával alkotott, passzív mondatnapi, aminek bizonyos fajtáit a nyelvűvelők gyakran germanizmusnak tartják: *A könyv el lett olvasva.*” (104) Az idézetből nem derül ki a szerző véleménye: vajon ő is germanizmusnak tartja az említett kifejezést? Ha mégsem, akkor miért ezt hozza fel példának? Megjegyzem még, hogy Honti László szerint ez a szerkezet megvan a manysiban és a hantiban is, tehát ugor eredetű.

Tulajdonképpen az eddigi fejezetek összegzése és/vagy lezárása a 9. (*Mennyire uráli a magyar?* 110–128, Gugán Katalin – Kubinyi Kata), amelyben a szerzők összefoglalják a magyar nyelv származásával kapcsolatos bizonyítékokat, és arra is választ keresnek, miért olyan nehéz sok honfitársunknak elfogadni a finnugor nyelvrokonságot.

A fejezet azzal a sokkoló ténnyel indul, hogy az EWUng 9876 címszava közül csak 6,06% ősi eredetű. Ennek ellensúlyozására a szerzők részletes nyelvtörténeti magyarázatok kíséretében bemutatják az ugor eredetű jó melléknév származékait, mint pl. *java*, *javit*, *javasol*, *jós*, *jog*, *igaz*, *jobb*, *jobbágy*, *gyógyul* stb. És még a *banya* is (< jó *banya* < *jó *banya*) idetartozik. Ősi szavaink tehát újabb szavak tucatjainak, ha az összetételeket is figyelembe vesszük, százainak szolgáltak alapul. A gondolatmenet briliáns, a kifejtés elegáns. Talán ez az egész könyv legjobb része.

Az ősi szavak fontosságát mutatja az a táblázat is (116), amely az említett szótár *j*-kezdetű szavait tartalmazza, eredetük szerinti csoportosításban.

„Annak ellenére tehát, hogy a szókészlet elemei folyamatosan változnak, és még az alapszókészlethez tartozó, leghétköznapiabb szavak is kikophatnak a használatból (l. például a *mony* 'tojás' korábban bemutatott esetét), a magyar szókészletben meghatározó szerepet játszik az alapnyelvi örökséghez tartozó réteg.” (119) Ezzel a végkövetkeztetéssel teljes mértékben egyetérthetünk. Legfeljebb annyit fűzhetnénk hozzá, hogy egy kutatás szerint leggyakoribb ezer szavunk között kétharmados az ősi tövek, vagy a belőlük képzett szavak aránya.

A 9. fejezet *Ragozzuk még?* c. része tulajdonképpen a 6. és 7. fejezet kiegészítésének tekinthető. A 7. táblázat (119) és a hozzáfűzött kommentárok az uráli eredetű esetragokat mutatják be az ómagyarban és a mai magyarban ob-ugor megfelelőikkel. Szó van még a szláv eredetű *-nok/-nek/-nök* képzőről is. E rész végkövetkeztetésével is teljes mértékben egyetérthetünk:

„Az ómagyar tehát örökölt az egyes alapnyelvekből egy ragkészletet, melynek tagjai minden bizonnyal többfunkciósak voltak: az alapvető meghatározói funkciókon kívül egyéb, de nehezebben rekonstruálható szerepeket is betöltöttek. Az ómagyar korban aztán elindult egy igen jelentős grammatikalizációs folyamat, melynek eredményeként – elsősorban névutói forrásból – specializáltabb funkciójú toldalékok keletkeztek, az eredeti, egyelemű toldalékok használata pedig visszaszorult.” (123)

A fejezet utolsó részében (*Olyan bizonytalanok vagyunk – vagy mégsem?* 124–128) a szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogy honfitársaink egy jelentős része miért nem fogadja el az egyértelműen bizonyított finnugor nyelvrokonságot. A kérdés ideológiai oldalával nem foglalkoznak, hanem a német nyelvjárások példájára hivatkozva, arra megállapításra jutnak, hogy „Részben ezeknek a közbülső fokozatoknak a hiánya lehet az oka annak, hogy a nyelvrokonságnak, és ezen belül az uráli nyelvrokonságnak a fogalma nehezen befogadható.” Fejtegetéseik érdekesek, de végkövetkeztetésük számomra nem meggyőző. Úgy gondolom, hogy a közvélemény egy része érzelmi alapon utasítja el a tudományos igazságot. Ezek az emberek akkor sem változtatnának véleményükön, ha lennének a magyar nyelvnek a németéhez hasonló területi változatai.

A 10. fejezet célja, hogy a nyelvhasználással foglalkozó fejezetek után a két legközelebbi rokon nyelvvel ismertesse meg az olvasót (*Manysi és hanti* 129–164 Németh Szilvia – Sipos Mária – Gugán Katalin). A fejezetet a rokon népek lakóhelyeit bemutató térkép indítja (Németh Szilvia munkája). A jól olvasható, szemléletes térképen a szerző sajnos nem jelöli a méretarányokat.

A XIX. században még jóval több nyelvjárása létezett az obi-ugor nyelveknek, mára azonban csak az északi manysi, az északi hanti és a szurguti hanti maradt meg, a többi beszélői nyelvileg eloroszosodtak. A még meglévő nyelvjárások közül különösen veszélyeztetett helyzetben van az északi manysi, 2010-ben már csak 938-an beszéltek, azóta ez a szám bizonyára tovább csökkent. Az északi manysit bemutató részben (130–142) szó van a kihálás okairól, az írásbeliség helyzetéről, a nyelvjárás hangrendszeréről (összehasonlítva a magyarral), a nyelvtani rendszerről (főnév- és igeragozás), a szórendről. Vagyis minden fontos kérdésről. Az olvasó meggyőződhet arról, hogy a két nyelv struktúrája nagyon hasonló és anyagi egyezések is szép számmal akadnak a toldalékok között.

Ugyanilyen alaposan készült az északi hantit bemutató rész (143–156). Szól a beszélőkről⁹, az írásbeliségről, a hanti nyelv hangzásáról. Ez utóbbit egy klikkeléssel meg is hallgathatjuk a Münchener Egyetem adatbázisa segítségével. Ezután sor kerül a névszórágózásra, a számjelölésre, a birtokos személyragokra és az igeragozásra is. A szerző szól még a szórendről, a tagadásról, az igeikötőkről és az igevev szerkezetekről.

A fejezetet egy szurguti hanti mini-nyelvlecke zárja (157–164). A Szurgut városától északra és délre beszélt nyelvjárást terepmunkája során Csepregi Márta is tanulmányozta, publikálta nyelvtanát és az általa gyűjtött szövegeket. A nyelvlecke vagy egy tucat szurguti mondatból áll, amelyeknek nemcsak a kiejtését és a jelentését adja meg a szerző, hanem részletes kommentárokat is fűz hozzájuk. Ezek alkalmasak arra, hogy közel hozzák az olvasóhoz a nyelvhasználat és a nyelvtörténeti kutatás módszereit és így jobban megértessék vele, hogyan jutottak a tudósok a finnugor nyelvrokonság tételéhez.

A kötet második, néprajzi része az *Élet Szibéria nyugati végein* címet viseli, és az a célja, hogy az obi-ugor nyelvek után az obi-ugor népekkel is megismertesse az olvasót. Ehhez a szerkesztőknek olyan kiváló szakembereket sikerült megnyerniük, akik hosszabb-rövidebb ideig mind éltek és kutattak az obi-ugorok között és ez garantálja írásaik hitelességét.

A 11. fejezet (*A hantik és manysik lakta Szibéria* 166–177, Németh Szilvia) az obi-ugorok lakóterületének földrajzi viszonyait ismerteti, beleértve az éghajlatot, a növény- és állatvilágot, a demográfiai helyzetet. A szerző szól a felmelegedés okozta környezeti problémákról, a terület közigazgatási felosztásáról, az urba-

⁹ A hanti nyelvjárásokat 2010-ben még kb. tíz ezren beszélték.

nizációról, manysik és hantik hagyományos településeiről, nomád életmódjáról, a szovjet hatóságok erőszakos intézkedéseiről.

A 12. fejezetet német kollégánk, Stephan Dudeck írta (*A hantik története és kapcsolatuk a környezetiükkel*, 178–205, fordította Schön Zsófia). A szerző több évben is járt a Tromagan folyó mentén élő hantiknál, és alaposan felderítette történetüket. A tanulmány első részében a XIV. századtól napjainkig tekinti át a tromagani hantik történetét. Részletesen szól a szovjet korszakról, amikor a hatóságok hagyományos életmódjuk feladására akarták kényszeríteni őket, újonnan alapított településekre költöztették a hantikot és államosították rénszarvasaikat. A tromaganiak felvették a küzdelmet a hatóságokkal, elérték, hogy rénszarvasaik egy részét megtarthassák, és sokszor titokban visszaköltöztek eredeti szálláshelyükre.

A rendszerváltás óta minden rénszarvas magántulajdonban van, a gazdák váltakozó sikerrel harcolnak az olajtársaságokkal, pénzbeli kompenzációt kapnak, kerítéssel védik területüket és állataikat az olajosoktól és az orvvadászoktól. A hantik kitarlásának köszönhetően sem a rénszarvastartó családok, sem a rénszarvasok száma nem csökkent ezen a vidéken az utóbbi évtizedekben. Az erdőben élő hantik beszélik őseik nyelvét, átadják azt gyermekeiknek és őrzik az ősi hitvilágot és szokásokat. Dudeck írásának olvasása közben arra gondoltam, hogy a tromagani hantiknak talán van esélyük nyelvük és kultúrájuk megőrzésére, de ez elsősorban tőlük függ.

A 13. fejezet (*A kőolaj esete a hantikkal és a manysikkal*, 206–222) Nagy Zoltán munkája. A szerző három kérdésre keresi a választ: milyen hatást gyakorol az obi-ugorok életére az olajbányászat, melyek ökológiai hatásai és van-e lehetőség az ellenállásra. Szomorúan és felháborodva olvassuk a szerző tényekkel alátámasztott sorait arról, hogyan teszi szinte lehetetlenné az olajbányászat, hogy az őslakosok folytassák hagyományos életformájukat. Hogyan teszük tönkre az erdőket, a vizeket, szennyezik a levegőt, pusztítják az állatvilágot. Az ellenállás lehetőségei pedig nagyon korlátozottak. Joggal állapítja meg a fejezet végén Nagy Zoltán, hogy „a hantik és a manysik életének meghatározó keretét ma az olajbányászat adja. Ebben a rendszerben ők vannak a „gyenge” pozícióban: érdekeik gyakorlatilag láthatatlanok, annak ellenére is, hogy az ökológia gondolatmenetére felfűzve viszonylag nagy nyilvánosságot tudnak maguknak kivívni. Ellenállni, az érdekeiket hatékonyan képviselni a jelen helyzetben gyakorlatilag már nincsen lehetőségük, és vagy beolvadnak, alkalmazkodnak a helyzethez, vagy pedig úgynevezett „gyenge” ellenállási stratégiákat választanak ” (222).

Kerezsi Ágnes írta a 14. fejezetet (*A tajgán innen és túl: hagyományok és változások a hanti emberek életében napjainkban*, 223–251). A szerző az előző fejezet témájából, az olajbányászat okozta károkból indul ki, tovább sötétítve a képet. Csak egyet említek meg a felsorolt szépszámu adatból: a Hanti–Manysi

Nemzetiségi Körzet területének csak 5-10%-án kielégítő az ökológiai helyzet. A mai hantikat lakóhelyük szerint három csoportba lehet sorolni: az erdőben, hagyományos szállásokon élőkre, a falvakban élőkre és a városokban élőkre. Kerezi Ágnes mind a három csoportot bemutatja, elsősorban természetesen a hagyományos életmódra koncentrálna. Tárgyalja a vadászatot, a halászatot, a réntartást, a gyűjtögetést (áfonya, mocsári bogycs, cirbolyag). Szól a problémákról, az értékesítési nehézségekről, az olajtársaságoktól kapott kompenzációról, a modern technika megjelenéséről (motoros szán, áramfejlesztő, tévé, mobil telefon). Sokat mondó az alábbi idézet a vallási életéről: „A legkevésbé talán a vallási élete változott meg a szálláshelyen élőknek. Megőrizték a hantik és manysik hitvilágára jellemző természetvallást, sokistenhitet, az állatok és a növények kultuszát, a világ hármass felosztását: ég–föld–alvilág, melyek között a sámán az összekötő. Hagyományos természetvédők, hitük szerint az ember ugyanolyan rangú, mint a többi élőlény, nem emelkedik föléjük, az állatokat vagy növényeket ok nélkül elpusztítani, bántani szigorúan tilos. Az ezzel ellentétes cselekedetet az istenek megbüntetik, betegséget, szerencsétlenséget küldve a bűnösre.” (232)

Ma a hantiknak több, mint a fele falvakban él. Ezeket a falvakat többnyire mesterségesen alakították ki, és nemritkán erőszakkal költöztették be az őslakosokat. A legnagyobb problémát a munkalehetőség hiánya jelenti, ez főleg a férfiak esetében lelki problémákat is okoz, és alkoholizmushoz, öngyilkossághoz vezet. Az asszonyok magasabb iskolázottságuknak is köszönhetően jobban alkalmazkodnak, és inkább megőrzik a hagyományokat is, köztük azokat a kis, fából faragott figurákat, amelyeket a család segítő szellemeiként tisztelnek. Szó van még a ruházatról, az ünnepekről és a nemzeti identitás megőrzéséről is.

Még rosszabb a megélhetési kényszerből városba költözött hantik helyzete. Mint a szerző írja: „A halász-vadász életmódot ismerő őslakosokkal a város nem tud mit kezdeni, ezek az emberek nincsenek felkészülve a városi életre, nem érzik ott jól magukat, nem találják a helyüket, de a város sem tud nekik megélhetést, munkalehetőséget, lakást biztosítani. Nem véletlen, hogy magas közöttük a munkanélküliek aránya, sok a deklasszáldott őslakos, főleg a férfiak között.” (245) Sokan visszaköltöznek a faluba vagy az erdőbe. Akik maradnak, azok bizonyos értelemben kettős életet folytatnak. Nappal ugyanúgy öltöznek, dolgoznak, beszélnek, mint az oroszok. Este otthon a nők felveszik a hanti viseletet, hanti ételeket esznek, áldozatot mutatnak be a magukkal hozott segítő szellemeknek, és amennyire lehet betartják a férfiakra és a nőkre vonatkozó viselkedési szabályokat. Kialakult egy kis számú hanti értelmiség is. Ők vállalják hanti voltukat, kulturális és tudományos tevékenységgel járulnak hozzá népük megmaradásához.

A fejezet végén a szerző összefoglalja a korábban tárgyalt negatív jelenségeket, végső következtetése azonban reménykedő: „Megvan még a hanti népben az az

információhalmaz, az a kulturális potenciál, ami a negatív tendenciák ellenére mégis reményre ad okot, hogy a teljes asszimiláció elkerülhető. Bizonyos kultúráváltás be fog következni, részben már be is következett, azonban a kultúrávesztés talán nem fog megtörténni.” (251)

A 15. fejezetben (*Kis nép – nagy rokonság*, 252–263) Ruttkay-Miklós Eszter a hanti rokonsági rendszerrel és az azt tükröző szókinccsel foglalkozik. A téma nemcsak azért fontos, mert a rokonsági rendszer a néprajztudomány régi és fontos kutatási területe, hanem azért is, mert belőle esetleg az uráli alapnyelvet beszélő közösség rokonsággal kapcsolatos elképzeléseire vonatkozó következtetések is levonhatók. A szerző saját kutatásai és a vonatkozó szakirodalom alapján világos képet ad a színjai hantik bonyolultnak tűnő rokonsági rendszeréről. Sajnos a 10., 12. és 13. ábra szinte olvashatatlan. Ezen a nagyítás sem segít, mert akkor megelmosódottá válik a szöveg.

A 16. fejezetben a zene is szóhoz jut (*Éneklési alkalmak és éneklési mód a hantiknál az 1990-es években*, 264–271). Lázár Katalin 1991-ben Schmidt Évával, 1992-ben és 1993-ban Csepregi Mártával és Kerezi Ágnessel gyűjtött az északi és a keleti hantik körében. Így tehát saját tapasztalatai alapján válaszol arra a kérdésre, mikor és hogyan énekelnek a hantik. Az élményszerű beszámoló azoknak is érdekes olvasmány lehet, akik semmit sem tudnak a hanti népzeneiről. Ebből a fejezetből is sugárzik a hantik és hanti kultúra iránti empátia.

A kötet harmadik része (*Történetek az Urálon túlról*, 272–308) az obi-ugor értelmiség képviselőinek írásait tartalmazza. Ez a rész nem terjedelmes, de a kötet és az olvasó szempontjából nagyon fontos. Az előző részben arról olvashattunk, hogy külföldi kutatók hogy látják az obi-ugorok történetét, sorsát és lehetőségeit. Ebben a részben maguk az őslakosok beszélnek életükről, reményeikről, kilátásaikról. A szerzők közt vannak nálunk is jól ismert profi írók (Jeremej Ajpin, Marija Vagatova), nyelvészek (Geraszimova, Onyina) és más értelmiségiek. Például Oleszja Szopocsina (*Magamról*, 273–274), aki kislánként hanti meséket mondott Márta néninek, mára már jogot végzett, három gyermeke van és ukrán férjével erdei házat is építettek családjuknak. Élete és sorsa mindenben alátámasztja azt, amit Kerezi Ágnes írt a mai hanti asszonyokról. Már Szopocsina írásában felmerül az internátus képe. A szerző jól érezte ott magát a többi hanti gyerek közt, de azért „Mindig nagyon vártuk a nyarat, hogy végre hazamehessünk a szüleinkhez a szálláshelyre. Ez volt a földkerekség legcsodálatosabb helye.” (273)

A manysi Galina Kongyina Szaranpaulban tanult internátusban, ahol esténként sírva aludt el. Bizonyára nem véletlen, hogy két hazavezető útjuk maradt meg legmélyebben az emlékezetében. (285–289). Lenyűgöző és izgalmas a hanti Anyiszja Volkova elbeszélése arról, hogyan mentette meg az éhhaláltól őt és hűgát az édesanyjuk azzal, hogy egy halban gazdag tó partjára vitte őket. Azt is

megtudjuk, hogy miért nem vadászik Volkova, és mi lett a sorsa a boltban vett babának (290–292).

A manysi Geraszimova és a hanti Onyina, mindketten anyanyelvük elismert kutatói, életpályájukat mutatják be (275–279, 280–284). Ajpin és Vagatova pedig népük hiedelmeinek, szokásainak és rituáléinak világába vezetik be az olvasót (293–304).

A harmadik részt lezáró írásában a keleti hanti Vitalij Szigiljetov arról ír, hogyan lehetne a modern technikai eszközöket is felhasználva továbbadni a fiatalabb nemzedéknek a hanti nyelvet és kultúrát. „Különösen fontos tekintettel lenni a természeti környezetre és a végbement átalakulások emberekre gyakorolt hatására az ember-temészet rendszerben, mivel a XXI. században bekövetkezett változások arra kényszerítenek minket, hogy reagáljunk az ilyen átalakulásokra, és alkalmazkodjunk az új életkörülményekhez – hiszen elődeink is képesek voltak legyőzni az arktikus észak zord éghajlatát, életben maradtak a mély és áthatolhatatlan tajgaerdőkben, és meg tudták őrizni mindazt, ami a legfontosabb: a jószágot, a tiszteletet és a kölcsönös segítségnyújtást mindenki számára, aki nehéz élethelyzetbe került.” (308) A szerző megállapításával teljes mértékben egyetérthetünk.

A kötet negyedik része az ünnepeltnek szánt köszöntéseket tartalmazza. Közülük a szerkesztők a könyv elejére emelték ki Honti Lászlót (*Köszöntjük Csepregi Mártát! 7–9.*) A többi köszöntés *Termést hozó idők formálójá* cím alatt olvasható (309–332). Simoncsics Péter (*Pályakép Csepregi Mártáról*, 310–320) több kitérével tarkított, érzelmileg elkötelezett írásban vázolja fel az ünnepelt életútját és tudományos pályáját. A szerző érinti Csepregi Mártának a keleti osztját (hanti) igenevekkel kapcsolatos kutatásait is. Ide sajnós becsúsztott egy számomra érthetetlen rész: „Ez az észak felé tapasztalható egyszerűsödés összefüggésben állhat az oroszoknak az Ob folyásiránya mentén az osztjások lakta területekre való, a XIX. század végétől fölgyorsuló behatolásával, amit a korábbi szintetikus jellegű mondattani sajátosságokat fölváltó (orosz eredetű) analitikus mondatszerkezetek elterjedése is megmutat.” (314) Először is nem világos, hogy mi egyszerűsödött, másodsor pedig ha „az észak felé tapasztalható egyszerűsödés” az orosz hatásnak köszönhető, akkor miért nem inkább délen jelentkezik, hiszen ott korábban jelentek meg az oroszok.

Köszöntőjében a keleti hanti Agrafena Peszikova, aki a terepmunka során kísérője, az anyag feldolgozásakor munkatársa volt az ünnepeltnek, szól a keleti hanti nyelvjárások kutatástörténetéről, Csepregi Márta terepkutatásairól és a szurguti hanti írásbeliség kérdéséről is (321–325).

Ezt a cikket a gratulálók névsora követi. Ezzel kapcsolatban arra hívnám fel a figyelmet, hogy az ilyen listákban a nem-magyar nevek esetében is a családnevet írjuk előre és utána a keresztnév és az apai nevet. Tehát: Ajpin, Jeremej Danyilovics.

A kötetet két irodalomjegyzék zárja, külön a nyelvészeti és külön a néprajzi fejezetekhez. Úgy tudom, készülõben van még egy kiegészítés a hangjelölés és a szakkifejezések magyarázatával és egy térképpel. Reméljük, mihamarabb elkészül.

Az írások egy része nem magyarul készült, a fordítások Kerezi Ágnes, Nagy Katalin, Schön Zsófia és Sipőcz Katalin gondos munkájának köszönhetők.

A kötet nemzetközi együttműködés eredménye. Ha jól számolom öt néphuszonhat képviselője vett részt elkészítésében. Nem lehetett könnyű az egységes koncepció kialakítása és munkájuk összehangolása. Ez a főszerkesztő és a szerkesztők érdeme.

Nem maradt más hátra, mint arra biztatni e kissé hosszúra nyúlt könyvismeretetés olvasóját, hogy minél előbb tölts le a kötetet a Nyelvtudomány Kutatóközpont honlapjáról, olvassa el és győződjön meg arról, hogy az ismertető dicsérő szavai nem alaptalanok, ez a könyv korszerű és olvasmányos összefoglalása a nyelvhasználat módszereinek, világos képet ad két legközelebbi rokon nyelvünkről, helyzetükről és az őket beszélő közösségek életéről. A szerzők és a szerkesztők büszkék lehetnek alkotásukra!

Csúcs Sándor

✱

Krónika

A járvány átmeneti enyhülése lehetővé tette, hogy az őszi folyamán személyes részvétellel lezajló, részben tavalyról elhalasztott eseményekre is sor kerüljön. Most ezekről számolunk be röviden.

A *Rokon Népek Napját* az idén Zircen ünnepeltük, együtt a Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóházzal. Ennek okát nem nehéz kitalálni: arra törekedtünk, hogy minél többen ismerkedjenek meg a szeptember közepén megnyílt új, látványos Regulyversum elnevezésű kiállítással.¹⁰ Október 16-án (szombaton) reggel nyolckor indult a Reguly Társaság által bérelt busz a Kelenföldi Pályaudvartól. Végülis harmincketten vettünk részt a kiránduláson. A buszon jóval többen is elfértek volna, s ez a tény szervezőmunkánk bírálatának is tekinthető.

Tíz óra tájban értünk Zircre, és a felfrissítő kávézás után kezdődött is az első tárlatvezetés a múzeumban, a kiállítás lelkének, Ruttkay-Miklós Eszternek a

¹⁰ A kiállítás megnyitásáról szóló beszámoló olvasható lapunk előző számában: 2021/3: 28–30.

vezetésével. Kis túlzással azt mondhatnánk, hogy Eszter mindent tud Regulyról, amit tudni érdemes. És ezt a tudását magával ragadó intenzitással tudja átadni a látogatóknak. Akik a kiállítás megtekintését későbbre halasztották, azok belátogathattak a múzeum kézműves műhelyeibe, illetve átsétálhattak a Cisztercita szerzetesek kolostorába, amely az elmúlt években újabb látnivalókkal bővült: a Bakony Múzeum és a Műemlékkönyvtár mellett már látogatható a szépen berendezett királyi lakosztály és a vörös torony is.

Déltájban elkészült az ízletes ebéd, amelyért a Bakonyi Finnbarátok Egyesületét illeti a köszönet. Ebéd után a Dubniczay teremben Eszter vezetésével kerekasztal-beszélgetésre került sor a globális felmelegedés hatásáról az északi kis népek életére. Ezt tombolahúzás követte, majd ismét elfoglaltuk a kiállítási termeket, ahol újabb tárlatvezetésekre került sor. Ezek közül most csak Gulyás Zoltán földrajztudósát említem meg, aki a terepasztalon mutatta be Regulyr útvonalt, illetve az Urált és Nyugat-Szibériát bemutató mesteri térképét. Én eddig kétszer láttam az új kiállítást, de alig várom az újabb alkalmakat, mert még rengeteg dolog van, amivel szeretnék alaposabban megismerkedni.

A késő délutáni és esti programban még daltanulás és filmvetítés szerepelt, de ezen mi budapestiek már nem tudtunk részt venni. A hazaúton mindenki úgy nyilatkozott, hogy jól érezte magát és elégedett a kirándulással. A köszönet ezért a zircieket illeti, akik utólrérhetetlen vendégszeretettel gondoskodtak rólunk.

* * *

Október következő hete sem szűköldött programokban. Október 21-én a Nyelvtudományi Intézetben (új, hivatalos nevén a Nyelvtudományi Kutatóközpontban) került sor az MTA Uráli Nyelvészeti Munkabizottsága által szervezett *Demonstratio 250* című konferenciára. Más rendezvényekhez hasonlóan ezt is tavalyról halasztották idénre, hiszen 2020-ban ünnepeltük (volna) Sajnovics János *Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* c. könyve megjelenésének 250. évfordulóját.¹¹

A hibrid formában megrendezett konferencia résztvevőit Prószéky Gábor igazgató üdvözölte, majd az elnöklő Szeverényi Sándor megnyitója után Kontler László (Közép-európai Egyetem, Bécs/Budapest) tartotta meg előadását: *Egy felvilágosult reformer és három (ex-)jezsuita tudós: Van Swieten, Kollár, Hell, Sajnovics és a Demonstratio*. A címben említett Gerard van Swieten (1700–1772) holland származású orvos volt, 1745-től Mária Terézia orvosa és az udvari könyvtár igazgatója. Nevét a bécsi orvoseképzés reformja tette ismertté. Kontler szerint ő kezdeményezte a lapp kutatást. Ezt nem lehet eleve kizárni, de csak az előadás nyomtatott változatának megjelenése után lehet az előadó bizonyítékait

¹¹ A Vénusz-átvonulásról és a hozzákapcsolódó csillagászati és nyelvészeti fejleményekről az utóbbi időben több számunkban is írtunk: 2019/4: 49–51, 2020/1: 3–9, 2020/2: 3–11.

megvizsgálni. Az biztos, hogy Sajnovics írásaiban és Hell kéziratos hagyatékában nem fordul elő van Swieten neve. Kollár Ádám Ferencről (1718–1783) azt kell tudni, hogy 1748-ban kilépett a jezsuita rendből és a bécsi udvari könyvtárban kapott állást. Történettudományi és jogtörténeti munkákat írt, jól ismerte a török nyelveket és ő jegyezte le 1744-ben a kun Miatyánk szövegét. Kollár olvasta a *Demonstratio*-t és már 1770-ben elismerő bírálatot írt róla egy bécsi folyóiratban (l. Salánki: MNy 60: 250–252, Éder: MNy 110: 86–94.) Szó volt még az előadásban Mária Terézia reformjairól, Hell csillagászati és bányászati munkásságáról. Mint arra már utaltam, érdeklődéssel várjuk az előadás nyomtatott változatát.

Kelemen Ivett (Debreceni Egyetem) előadása következett: *A számi lelkész, Anders Porsanger jelentése Sajnovicsról és a magyar helyesírásról*. A számi (lapp) írásbeliség éppúgy, mint sok más nép esetében a hittérítés érdekében alakult ki. Misszionárius volt Knud Leem is, aki Norvégiában számi nyelvtant és szótárt jelentetett meg. Az ezekben használt írásrendszer bonyolult és következtelen volt. Ezért Sajnovics az általa gyűjtött lapp szavakat magyar helyesírással jegyezte le. Ennek alapján alakult ki Hellnek az a meggyőződése, hogy a magyar helyesírás kiválóan alkalmas lenne a lapp nyelv számára. Koppenhágába visszatérve ezt javasolták is a dán illetékeseknek.¹² Itt lép a képbe Porsanger (1735–1780), az első lapp származású lelkész. Őt hívták Koppenhágába, hogy véleményt mondjon a javaslatról. Porsanger 1770. március 27-én érkezett a fővárosba és július 7-re készítette el jelentését. Ekkorra Hell és Sajnovics már elutazott Koppenhágából. A jelentésben Porsanger azt írja, hogy többször is elolvasta a *Demonstratio*-t. (Amelyben tehát a lapp szavak magyar helyesírással szerepeltek.) Indokoltnak tartja a lapp helyesírás változtatását és azt is, hogy a változtatásokat a magyar helyesírás alapján kellene megvalósítani. Ugyanakkor Sajnovicsnak szemére veti, hogy az írásképp segítségével igyekezett növelni a hasonló szavak számát a két nyelv között.

A jelentés ellenére sem került sor a lapp helyesírás reformjára, bizonyára kényelmi és talán érzelmi okok miatt.

A következő előadó Constantovitsné Vladár Zsuzsa (ELTE) a *Demonstratio* fordítója és egyik legjobb ismerője volt. Ő *A Demonstratio magyar grammatikai forrásai* címmel tartott előadást, amelyben bemutatta, hogy a Sajnovics korában ismert magyar nyelvtanok (Szeneci Molnár, Pereszlényi, Tsétsi stb.) felfogása és a korabeli szótárak helyesírása hogyan tükröződik a műben.

A norvég Per Pippin Aspaas (UiT – the Arctic University of Norway, Tromsø) angol nyelvű on-line előadásában (*The northern setting of Sajnovics' language studies – Scandinavian connections and reactions*) körképet adott a korabeli Skandinávia művelődési viszonyairól, a lapp tanulmányokról és a *Demonstratio*

¹² Ebben az időben Norvégia Dániához tartozott.

pozitív skandináviai fogadtatásáról. Az előadó úgy véli, hogy a műben megmutatkozó módszertani szigor a skandináv tudományosság hatásának köszönhető, ami jobban megmutatkozik az első (koppenhágai) kiadásban, mint a másodikban, amelyik Nagyszombatban jelent meg. Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy érdemes lenne a két, egymástól különböző kiadást ebből a szempontból összehasonlítani.

A délelőtti utolsó előadást Tamás Ildikó (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet) tartotta *Számiföld hangokban és képekben. Magyar kutatók északon* címmel. Az előadás tulajdonképpen kommentár volt a folyosón felállított látványos fotókiállításához. Az előadó a különleges számi népdal, a *jojka* kutatója, így az előadás is ehhez a témakörhöz kapcsolódott. Megtuttuk, hogy Szomjas-Schiffert György (1910–2004) zenetudós 1966-ban járt Lappföldön, ahol jelentős mennyiségű jojkát gyűjtött. Az ő gyűjtésén alapul a Néprajztudományi Intézet honlapján elérhető (és meghallgatható) jojka-adatbázis. A számik között járt magyar kutatók közül Sajnovics és Reguly is hallhatott jojkát. Az előadó 2014-ben tudott jojkákat gyűjteni.

A délutáni programot S. Varga Pál (Debreceni Egyetem) kezdte, *Sajnovics Demonstrációjának szerepe a magyar nemzettudat alakulásában* című előadásával, amelyből megtuttuk, hogy Sajnovics nyelvrokonítása éles ellentétben állt a Kézain és Verbőczin alapuló magyar nemesi nemzettudattal. Ezen alapult Barcsay híres kifakadása is:

*Sajnovics jármától ójjuk nemzetünket
Ki Laponniából hurcolja nyelvünket*

Ugyanakkor számos korabeli magyar értelmiségi (pl. Pray György, Dugonics András, Virág Benedek stb.) elfogadta Sajnovics eredményeit. A vita (a finnugor nyelvrokoniságról) mind a mai napig folytatódik.

A konferencia utolsó előadója, Mészáros Csaba (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet) *Sajnovics János munkásságának néprajzi értelmezése és annak korlátai* című előadásában mintegy száz év etnográfiai kutatásait ismertette az 1733–43 között zajlott első Kamcsatkai expedíciótól a XIX. század közepéig, megemlítve Kazinczy határozottan elutasító állásfoglalását is.

Hász Róbert 2013-ban *A Vénusz vonulása* címmel regényt írt Sajnovicsról. A konferencia végén ebből hallgathattunk meg néhány részletet, főleg a Vardő szigeti eseményekről és Sajnovics gondolatvilágáról.

Az elnöklő Szeverényi Sándor végül Szij Enikőnek adta meg a szót. Az ELTE nyugalmazott docensének elvülhetetlen érdemei vannak Sajnovics és a Demonstratio ismertté tételében, hiszen ő adta ki magyarul 1990-ben Sajnovicsnak az északi utazáson írt naplóját, 1994-ben pedig a Demonstratio nagyszombati kiadását. Zárószavaiban Szij Enikő megemlékezett az 1970-ben Székesfehérvárott tartott nemzetközi Sajnovics-szimpoziumról is.

Ez a mostani konferencia talán nem volt olyan látványos és nagyszabású, mint az ötven évvel korábbi, de a Magyar Tudományos Akadémia ebben a formában is méltóképpen emlékezett meg Sajnovics Jánosról, akit joggal tartunk a finnugor összehasonlító nyelvtudomány megalapítójának.

* * *

Alig ért véget a Sajnovics-konferencia, máris kezdődött ugyanott a Reguly Társaságnak a járvány miatt tavalyról idén őszre halasztott tisztújító közgyűlése. Az elmúlt másfél évről szóló rövid elnöki beszámoló után az elnök előterjesztése alapján a jelenlevők titkos szavazással egyhangúlag megválasztották a Társaság vezetését a következő összetételben:

Elnök: Csúcs Sándor

Alelnök: Sipos Mária

Titkár: Antal Gergely

A választmány további tagjai: Csepregi Márta, Dyekiss Virág, Németh Dániel, Oszkó Beatrix, Paréj Gabriella, Radóci Virág, Salánki Zsuzsa, Szabó Ditta, Tamás Ildikó

Az ellenőrző bizottság változatlan összetételben folytatja munkáját, tagjai: Gugán Katalin, Molnár Zoltán és Szeverényi Sándor.

A vezetőség új tagjai (Németh Dániel, Radóci Virág és Szabó Ditta) mind fiatalok, akik már eddig is bizonyították elkötelezettségüket. Csatlakozásuk erősíti a jövővel kapcsolatos reményeinket. A közgyűlés úgy határozott, hogy a vezetőség mandátuma a 2024 tavaszán esedékes újabb tisztújításig tart. Határoztunk továbbá arról, hogy pályázatot hirdetünk a Reguly Társaság logójának tervezésére. A pályázati felhívás honlapunkon és mostani számunkban olvasható.

* * *

Még egy esemény jutott október 21-ére. Este 6 órakor kezdődött a Nemzetek Házában Gecse Géza szervezésében egy kerekasztal-beszélgetés *Történetírás és genetika* címmel. Ebben három szakember vett részt: Szécsényi-Nagy Anna a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archeogenetikai Intézetének¹³ igazgatója, Klima László régész a PPKE Régészeti Intézetének adjunktusa és Németh Endre matematikus. A beszélgetés témái: a magyar őstörténet és honfoglalás, a keleten maradt magyarok, a honfoglalók genetikai összetétele stb. A téma kiváló összefoglalása Szécsényi-Nagy Anna és mások tanulmánya a Magyar Tudomány 2021. évi különszámában: *Archeogenetika és magyar őstörténet: Hol tartunk 2021*

¹³ Az intézet nemrég önállósult a Régészeti Intézet Archeogenetikai Laboratóriumából, és mint a neve mutatja régészeti leletek genetikai vizsgálatával foglalkozik.

elében? A folyóirat és a cikk az internetről letölthető, melegen ajánlom a téma iránt érdeklődőknek.

* * *

Ez év szeptemberében jelent meg Anna Konykova manysi mesemondó *Anne anyó meséi* című kötete Nagy Katalin fordításában. Erről lapunk előző számában már beszámoltunk (2021/3: 38–43) és közzétettük a fordító írását is a kötetéről. Most arról tudósíthatunk, hogy október 27-én az Írószövetségben rendeztek könyvbemutatót és kiállítást a kötet megjelenése alkalmából. A kiállítást Nagy Katalin rendezte azokból az illusztrációkból, amelyeket gyerekek készítettek még 2002-ben a kötethez. Gyerekek mutatták be a kötet két meséjét is, illetve a fordító mondta el gondolatait a mesékről, a kötetéről és szerzőjéről.

Lapunk hűséges olvasói jól ismerhetik Nagy Katalin nevét és munkásságát, hiszen az elmúlt évek során számos műfordítását, és finnugor szerzőket bemutató írását közzétettük. Igazán sokat tett azért, hogy megismerhessük a kisebb oroszországi finnugor népek irodalmát és népköltészetét, ezt számos általa fordított és szerkesztett kötet bizonyítja. Örömmel láttuk Nagy Katalint a pódiumon és még nagyobb örömmel hallgattuk fordításait és gondolatait.

Csúcs Sándor

Jó gyakorlatok a finnugor nyelvek oktatásában

A fenti címmel módszertani műhelykonferencia zajlott a virtuális térben 2021. december 1-én Oszkó Beatrix (Nyelvtudományi Kutatóközpont) és Salánki Zsuzsa (ELTE MNYFI Finnugor Tanszék) szervezésében. A konferencia gondolata az idén nyáron, a Finnugor Népek Tartuban megrendezett VIII. Világkongresszusa után fogalmazódott meg. A kongresszuson a legnépesebb szekció szokásosan az anyanyelvek helyzetével foglalkozott, különösen arra összpontosítva, hogy mit tehet a közösség (család, társadalmi szervezetek, oktatási intézmények) a finnugor anyanyelvek megőrzése és fejlesztése terén. Az elhangzott előadások iránti érdeklődés azt mutatta, hogy hasznos lenne ezt a közös gondolkodást különböző keretek között tovább vinni, illetve a hazai tudományos eredményeket a finnugor világban ismertté tenni.

Így tehát a jelenlegi rendezvény legfontosabb célja az volt, hogy alkalmat teremtsen a résztvevők (előadók és hallgatók) tudományos eszmecseréjére, hozzájáruljon a szakmai kapcsolatok megerősítéséhez és újabb személyes kapcsolatok kialakításához. Fontos cél volt az is, hogy a rendezvény a bemutatott

jó gyakorlatok megosztása által további oktatási és kutatási projektek kidolgozását ösztönözze. Ezt elősegítendő az előadásokat két nyelven lehetett követni: az orosz nyelven tartott előadásokhoz ugyanis magyar prezentáció, a magyar nyelven elhangzottakhoz pedig orosz prezentáció készült.

Annak érdekében, hogy párbeszéd alakuljon ki, a meghívott előadók olyan tapasztalatokat osztottak meg egymással, amelyekkel hosszabb ideje foglalkoznak, illetve amelyek hasznosíthatók lehetnek más finnugor nyelvű közösségekben is.

A megnyitó előadást Kondratyeva Natália, az izsevszki Udmurt Állami Egyetem professzorasszonya tartotta *Finnugor nyelvek oktatása: a jelen kihívásai* címmel. Prezentációja a társadalmi környezet globális leírására használatos VUCA-világ (azaz gyorsan változó, kiszámíthatatlan, bonyolult és bizonytalan¹⁴) fogalmát használva közelítette meg, milyen lehetőségeink vannak, ha tenni szándékozunk az anyanyelvek megőrzéséért. Az előadó kiemelt számos tényezőt, amelyek a jelenlegi digitális korszak oktatási környezetében nagy fontossággal bírnak. Végül megismerhettünk több, az oroszországi finnugor nyelvek oktatásában használatos jó módszert (kvízek, vetélkedők, irodalmi karaokék és egyéb kihívások).

Sirobokova Larisza nyelvész, udmurt, orosz és angol nyelvet oktató tanár *Interaktív online tanfolyam – országok és városok* című prezentációjában számos interaktív módszert, és változatosan összeállított tananyagot mutatott be, amelyek az utazás és a földrajz témakörén keresztül juttatnak aktív, gyakorlatban használható nyelvtudáshoz.

Kozmács István a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem oktatója *Anyanyelv-oktatás – Idegennyelv-oktatás – Halandzsa* című előadásában a halandzsa grammatikai és szemantikai szinten való értelmezhetőségét mutatta be, majd amellet érvelt, hogy a hallgatók számára értelmezhetetlen szakszövegek lényegében szintén halandzsaként működhetnek.

Vedernikova, Elena, az ELTE Finnugor Tanszékének mari lektora arról beszélt, hogyan tanítja a mari nyelvet magyar anyanyelvű egyetemi hallgatóknak. A hallgatók két-három féléven keresztül, heti 90 percben tanulják a nyelvet és természetesen a kultúrát is, többféle, digitálisan is rendelkezésre álló tananyag, illetve az oktató által készített saját tananyagok segítségével.

Schmidt Ildikó, a budapesti Deutsche Schule tanára *Az alfabetizálás megközelítései* című előadásában nagyon fontos, és jelentőségéhez mérten nem eléggé hangsúlyozott témát tárgyalt. A magyar és a német nyelv példáján ismertette azokat a problémákat, amelyek a hangok és betűk két nyelv közötti eltérő megfeleléseiből adódnak. Az előadás azzal a konklúzióval zárult, hogy érdemes mindkét nyelven egy időben, a teljes hangjelölési rendszert tárgyalva tanítani az

¹⁴ részletesebben l. elteonline.hu/tudomany/2019/02/13/miben-van-versenyelony-napjainkban

írás elsajátítását. A kezdetben gyakori helyesírási hibák miatti bosszúságot feltétlenül ellensúlyozza az olvasástudás öröme.

Oszkó Beatrix (Nyelvtudományi Kutatóközpont Budapest – Újvidéki Egyetem, Szerbia) előadása *Nyelvjárási szókészlet gyűjtése* címmel olyan hasznos projektfeladatot mutatott be, amelyet különböző változatokban valószínűleg több helyen is alkalmaznak vagy alkalmazni lehetne az oktatás minden szintjén. A bemutatott jó gyakorlat az Újvidéki Egyetem magyar szakos, vajdasági hallgatói által végzett nyelvjárási szöveggyűjtéssel ismertetett meg, részletesen bemutatva a témákat, a gyűjtés módját, a feldolgozást, kitérve a feladat tudományos értékére is.

A konferenciának a Nyelvtudományi Kutatóközpont adott helyet, ahol a pandémiás helyzet miatt mindössze az előadók egy része – közöttük a két udmurt vendégelőadó – jelenhetett meg személyesen. A jövőbeli tervek szerint az előadások hamarosan online elérhetőek lesznek és így azoknak is lehetőségük lesz megismerni a bemutatott módszereket, akik a konferencián nem tudtak részt venni. A későbbiekben pedig folytatódik majd a finnugor nyelvek oktatásában alkalmazott jó gyakorlatok bemutatása újabb, online vagy hibrid konferencia formájában, nemzetközi együttműködés keretében.

Salánki Zsuzsa

Pályázati felhívás

A pályázat célja

Az 1991. február 6-án alapított Reguly Társaság azzal a céllal jött létre, hogy kulturális egyesületként megismertesse a finnugor népeket, kultúrájukat és nyelvüket a hazai közönséggel. A Társaság tevékenységi körébe tartozik a tudományos ismeretterjesztés, a finnugor nyelvekkel és népekkel kapcsolatos rendezvények megszervezése és lebonyolítása (például Rokon Népek Napja), a szakmabeliek összefogása és támogatása munkájuk során. A Reguly Társaság a jövőben is aktív kíván maradni a finnugrisztika világában, ezért egy új, modern logó elkészítésére hívja fel az érdeklődőket.

A pályázat tartalma

A logó a következő feltételek figyelembevételével kérjük megtervezni:

- Kérjük a logóban feltüntetni a 'Reguly Társaság' nevet.
- A logó tartalmazzon olyan ábrát, mely a finnugor világhoz, nyelvekhez, népekhez köthető.
- Színvilágát tekintve preferálandó a fekete-fehér tónus.
- Előnyben részesítendő az egyszerű, letisztult, modern formák.
- A logók vektorgrafikával készüljenek, formátumuk .jpg vagy .jpeg kiterjesztésű legyen.
- Az elkészült terveket két különböző felbontásban kérjük beküldeni: 75 dpi (online nézet) és 300 dpi (nyomtatott forma).

A pályázók köre

A pályázatra várunk mindenkit, aki kreativitásával szeretne hozzájárulni a Reguly Társaság további működéséhez és megújulásához, korra és szakmai végzettségre való tekintet nélkül.

Egy pályázó legfeljebb három tervezetet küldhet be.

A pályázatok elbírálása

A benyújtott logóterveket egy uralistákból és grafikusokból álló szakmai zsűri bírálja el. A tervek értékelése anonim módon történik. Az eredmény várhatóan a jövő év tavaszán születik meg, bővebb információt a www.regulytarsasag.hu oldalon találhatnak majd.

A nyertes pályázó ötvenezer forint értékű ajándékutalványban részesül.

A benyújtás ideje és módja

A tervezeteket online formában várjuk a csucs@btk.ppke.hu e-mail címre, a következő adatokkal:

- A pályázó neve,
- születési éve (opcionális),
- elérhetősége (telefonszám, e-mail cím)

A benyújtás határideje 2022. január 31. éjfél.